

DÓSA ELEK: MAROSSZÉK

Dósa Elek (1803. március 15–1867. november 9)¹ Marosvásárhely szülöttként hazafiúi kötelességének érezhette, hogy visszaemlékezéseit emlékiratban örökítse meg az utókor számára az 1848–49-es marosszéki eseményekkel kapcsolatban. Azon írók közé tartozik, akik a szabadságharc leverése után tollat ragadtak: memoárjuk elkészítését legfőképpen az motiválta, hogy bizonyos kérdésekre választ szerettek volna találni. Értékelésüknél azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk aényt, hogy a legtöbb szerzőnek nem állt rendelkezésére megbízható forrás, így tárgyi tévedések előfordulhatnak. Kárpótol azonban mindezekért az a sok értékes adat, ami kiegészíti a korról alkotott nézeteinket.

Jelen bevezető terjedelmi okoknál fogva nem ad lehetőséget arra, hogy részletesen foglalkozzak a XIX. századi emlékirat-irodalommal, de azt fontosnak tartom, hogy említést tegyek néhány lényeges, magát a műfajt érintő kérdéstről. A nyomtatásban megjelent emlékiratok 1950-ig terjedő jegyzéke megtalálható a *Magyar történelmi bibliográfia* 1825–1867. éveket tárgyaló kötetében.² Olyan munkákról is tudomásunk van különböző utalások által, amelyek sajnos nem hozzáférhetőek, mert vagy elvesztek vagy még lappanganak. Az elmúlt évek kutatási eredményei azonban reményt keltezőek, hiszen napvilágra kerültek olyan dokumentumok is, amelyek egyes történelmi események eddigi értékelését felülírták. Az is lényeges szempont, hogy az „írók” milyen műfaj keretei között igyekeztek megörökíteni emlékeiket. Itt külön kiemelném a memoáriródalom műfaji változatosságát, amelyet Hermann Róbert részletesen tárgyal.³ Mindegyik a kor tükre, de más-más szempontból láttatja az eseményeket.

A kézirat a Magyar Országos Levéltár P szekciójában található,⁴ a Dessewffy-család levéltárában, Dessewffy Emil gróf iratai között. Feltételezhető, hogy Dósa Elek emlékirata azzal a céllal készült, hogy a magyar konzervatívok valamilyen politikai megmozdulásához háttéranyagként szolgáljon. Némi túlzással állítható, hogy ez a munka nem más, mint a liberális ellenzék felelősségre vonásának „vázlata”.⁵ A szemléletmód is erre utal, hiszen nagyon erősen bírálja a magyar forradalmi kormány helyi képviselőit (különösen Berzenczey Lászlót, aki viszont a liberálisok táborához tartozott), a magyar félreguláris és vadászcsapatok túlkapásait; de igen élesen kritizálja a cs. kir. csapatok tisztjeinek kihágásait, hatásköri túllépéseit, vagy a románok túlzó igényeinek kielégítését, illetve fosztogatásainak, rablásainak ténye fölötti átsiklást a hatóságok részéről. A székelyek rablásairól és gyújtogatásairól is részletesen beszámol, melyeket olyan magyar politikai vezetők engedélyeztek, akik a liberális párt eszméit vallották magukénak. Az általa megörökített eseményeket nem a megszokott „üdvörténeti megközelítés” jellemzi, hanem sokkal in-

¹ Életrajzáról bővebben lásd *Pál-Antal Sándor*: Marosvásárhely története I. Marosvásárhely, 2009. 302. o.

² *I. Tóth Zoltán*: Magyar történelmi bibliográfia. 1825–1867. III. köt. Budapest, 1950.

³ *Hermann Róbert*: Műfajok és tendenciák az 1848–49. évi polgárháború és politikusi emlékiratirodalomban. *Századok*, 128. (1994.) 113–134. o.

⁴ P 90. №. 5/b. Erdélyre vonatkozó iratok.

⁵ *Dénes Iván Zoltán*: A liberális kihívásra adott konzervatív válasz. Budapest, 2008.

kább Kemény Zsigmond *Forradalom utánjának*, illetve az 1850-es évek egyéb összegző munkálatainak néha már-már önmarcangolásig menően önkritikus szemlélete. Az, hogy mennyire játszott ebben szerepet a tény, hogy a konzervatívok 1848 tavaszán kiszorultak a magyar politikai életből, nehezen ítéltető meg.

A kézirat 54 lap terjedelmű, s az utolsó lapon szereplő datálás szerint 1850 áprilisában keletkezett. Ugyancsak itt található egy Bihari nevű szerző munkája, amely a Zaránd megyei polgárháborúról ad áttekintést,⁶ valamint Kemény Pál *Emlékek Erdélyről* című munkájának tisztázati példánya.⁷ További két kézirat is az 1849 utáni viszonyokkal foglalkozik.⁸

Dósa Elek a református joggyakorlat egyik legkiválóbb szaktekintélye volt, de a sors politikussá és történelmi személyiséggé formálta. 1829-ben Pesten jogtudorrá avatták, 1831-ben a Marosvásárhelyi Református Kollégium (melynek akkor jogászképző főiskolája is volt) jogászprofesszora lett. 1837-től, miután az idős Szász Károly Nagenyeden a jogkatedráról távozott, átvette helyét. Marosszék közgyűlésein vezérszónok volt, Bars és Zemplén megye táblabírója, 1849-ben kormánybiztosként működött Brassó-kerületben. 1851-ben haditörvényszék elé idézték, majd 1852-ben négy év várfogságra ítélték és Josephstadtbba vitték. Fél év múlva szabadult, de csak 1861-ben helyezték vissza professzornak Marosvásárhelyre. 1865-ben Marosvásárhely országgyűlési képviselője volt és az Országgyűlés egyik alelnöke. Baráti kapcsolatot ápolt Bolyai Jánossal. Síremléke a marosvásárhelyi református temetőben van.

Az emlékirat a marosszéki események tárgyalását a márciusi események leírásával kezdi. Ezt a korhangulatot fedezhetjük fel Kemény Pálnak a testvéréhez, Kemény Ferrenchez írott levelében is, melynek keltezése 1848. március 30.: „Hogy Vásárhelyt is mik történetnek gondolom eddig tudod te is, annyit minden esetre írhatok, hogy még eddig elé rendetlenség nem történt, voltak mind a cancellistai mind a collegiumi ifjúságnak külső bujtogatói, és ingerültség is volt köztök, s hízlekedem magamnak hogy ha némely dolgoknak történetesen nem jutottam volna tudásához – talán nem is ezen alakban folyt volna le. Az én elvem az senkit sem tüzelni minden embert csendesíteni, erővel az árvíz elibe nem állani, mert az szinte nagyobb kárt okozna, mintha az ember tüzelné őket, ezen elvemből kiindulva ami befolyásom volt arra fordítottam, hogy a cancellisták ítélő Mestereik, és a Királyi Tábla által kívánják elmozdítani petíciójok, a collegiumi ifjúság is előljárójok által, így legalább törvényes formákba és vágásba az ember okosan befolyással lehet rájuk, hogy idétlen kihágásokat ne tegyenek. Ezért a collegiumi ifjúságnak is petícióját mely rektori úton jutott kezembe, curatori gyűlésben elévitettem ahol is az a határozás lett, hogy küldjem fel a Consistorium elnökéhez, elnöki úton, mit is ezennel küldök, cselekedj véle azt amit tetszik, én jónak látom, ha a Consistoriumtól egy szelid intés jönne, melyben intenék az ifjúságot, hogy politikai dolgokban nem elegendve kettűzített szorgalommal folytassák tanulásokat, mert csak ezen az úton eszközölhetik a haza felvirulását, s egy szép jövőndőt. Én gondolom ez jó hatással lenne, gondolkozzatok, és cselekedgyetek úgy, ahogy okosabb. Nem tanolnak semmit, sem collegiumi sem cancellistai ifjúság, gyűlése-

⁶ *Bihari*: Rövid rajza a Zaránd megyei forradalmi eseményeknek 1848-ban és 1849-ben. MOL P 90 №. 5/b. Erdélyre vonatkozó iratok.

⁷ Kemény Pál eredeti kézírata a Kolozsvári Román Állami Levéltárban található a malomfalvi Kemény Pál fondban. Megjelent: *Levéltári Közlemények*, 81. (2010.) 281–311. o.

⁸ Jegyzések, illetve Némely adatok az erdélyi polgári igazgatás rendszeréről.

ket tartanak, időtlenebbnél időtlenebb indítványok tétettek, jó volna vakációt is adni, de attól is félek, hogy elszéledve a falukra, künn apostolkodnak, különösen a sónak factis elvételétől, és az adó megtagadásától félttem a székelységet, mikre a székelységet könnyen rá lehet venni, s mi már meg is pendült az ifjúság között. Én igazán aggodalomban vagyok, nem annyiban a jövőendő mind a jelen pillanatok iránt. Igazán a Guberniumnak, és Gubernátornak kellene fellépni, és rendelkezni, ezekhez a Fötisztekhez, Tisztségekhez, mert ezek a kormány vétkes rendszere által annyira járókához vagynak szoktatva hogy a magok erején nem tudnak járni.”⁹

Ezt a korhangulatot okolja Dósa Elek az események végső kimenetelét illetően. Meggyőződése, hogy ennek köszönheti Berzenczey László a követté választását. Hosszasan taglalja, hogyan vette át Berzenczey a hatalmat a székelyek fölött, hogyan szerveződött az agyagfalvi székely nemzetgyűlés, mi volt a tanulsága, illetve az a későbbiekben milyen hatást gyakorolt Marosvásárhely életére.

A város 1848. novemberi császári kézre kerüléséért egyértelműen a szervezetlen székely és magyar sereget okolja, valamint a magyar kormányt, amely nem a megfelelő helyismerettel és tudással rendelkező kormánybiztosokat küldte Erdélybe. Személyük gyakori váltogatása is hozzájárult ahhoz, hogy a hadműveletek végkimenetele ne legyen sikeres. Elítélően tárgyalja Szászrégen felgyújtásának esetét, hangsúlyozva, hogy a polgárháború idején nemcsak a magyar civil lakosságot üldözték, kínozták, fosztották meg vagyonától, a vadászcsapatok portyázásainak áldozatul estek időnként a szászok és a románok is. Felelősöket próbál találni, akiken számon kérhetné, hogy a nemzetiségek egyébként is ingadozó hangulatát miért kellett teljes mértékben a magyarok ellen fordítani. Lázár Dénes gróf önkényes portyázásait, románokat irtó hadműveleteit, valamint a „magyar álladalom pénztárából” való garázdálkodását maró gúnnyal taglalja.

Éles kiritikával illeti Csányi László kormánybiztos munkáját annak ellenére, hogy éppen őt, Dósa Eleket akarta kormánybiztossá kinevezni: „Az elősorolt intézmények által előidézett zavarok s rendfelbomlás híre nagy későre arra bírta országos biztos Csányit, hogy a már csaknem orvosolhatatlanná vált bajon, kormánybiztos kinevezése s fölléptetése által segítsen. Meglepő vala az, hogy Csányi a veres sipkás forradalom embere maroszséki kormánybiztossá elébb Dósa Elek tanárt nevezé ki, aki a magyarhoni veres sipkásokkal Brudertoastat ivott Berzenczei s Lázár helybeli párt által mérsékelttségért gyanúsított, s a novis rebus studensek őrvjögő s öntudatlan radikalizmusa ellenszegült constitutionális liberalismusáért – pechovitsnak s hazaárulónak is híreszteltetett vala országszerte. Dósa e megbízatást nem fogadá el, mivel az addig korlátlanul rakoncátlankadatt s a helybeli katonai parancsnoksággal is szövetségben állott pártnak a közügy érdekében kikerülhetlenné vált leültése, újabb s nagyobb zavarok előidézése nélkül – már lehetetlen vala amit eléggé igazola pártfőnök Lázár Dénes grófnak azon őszinte nyilatkozata is, hogy ha Dósa a kormánybiztosságot elfogadja, két nap alatt agyonverettetett volna.”

Érdekes, ahogy a saját politikai szerepéről egyes szám harmadik személyben ír, meghatározva ideológiai állásfoglalását az események bemutatásakor.

⁹ Kemény Pál levele testvéréhez, Kemény Ferenchez (kézirat) a Kolozsvári Román Állami Levéltárban található a magyargyermonostori Kemény Pál családi levéltár fondjában a 388. cota jelzés alatt.

Ez az emlékirat nem más, mint éles kritikája a korabeli politikusok és hadvezérek munkájának. Érezni rajta, hogy egyetért Kővári Lászlóval, aki ugyancsak sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel, amelyről így vélekedett: „Erdély speciális nemzetiségi és gazdasági problémáira nem volt felkészülve a magyarországi politikai elit. A magyar erejében, értelmiségében, jogaiban, királyában bízva, egyenlően kicsinylette elleneit. [...] Kormány és haza két törvénycikk alkotását hitte szükségesnek: az elsőt az unióról, a másodikat a népképviselőtről, hogy Pestre júl. 2-ára hirdetett hongyülésre népképviselőt alapján küldhessünk mi is követeket. S mit tett a hongyülés? Törvénycikket törvénycikkre alkotott. Feltétlen uniót akart, s mégis minden nap új feltételeket iktatott törvénybe. Törvénycikkeket hoz, melyeket senki megerősíteni nem akart, de melyek elégségesek voltak, hogy szűkkeblű politikájokkal a nemzetiségeket felkorbácsolják.”¹⁰

A szerző az utókorra bízva az események megítélését. Hangsúlyozza, hogy ő csak a tényekről akart beszámolni és saját véleményének akart hangot adni. Zárszava viszont elgondolkodtató: „Legyen ezen kiszabott idő rövidsége mián csak sietve írhatott kellőleg át sem nézhetett s ki nem igazíthatott, hitelt azonban mindemellett is igényelhető vázlatoknak bérekesztő mottója: *Vis consilii expers mole ruit sua.*”¹¹

FORRÁSKÖZLÉS

Dósa Elek

MAROSSZÉK

Vázlatok Marosvásárhely s vidéke történeteiből az úgynevezett márciusi napok óta mostanig íratott Marosvásárhelyen 1850 áprilisában

A márciusi napok mind beköszöntések módjára, mind következeiseikre nézve Marosvásárhely sajtósági jelentőségre juttatták.

Oka ennek a város középponti s Székelyföld szélén fekvésén kívül volt az, hogy annak kebelében az általános lelkesültség kizsákmányolhatása után esengő olyan párt vala már alakítva, mely a toborzási gyakorlottsággal zászlója alá csődített írnoki s tanuló ifjúság útján forradalmi szellemét – lázító modorát – képes vala kis hazánk csaknem minden vidékeire kiterjeszteni.¹²

Ezen párt főnöke Berzenczey László volt,¹³ egy a természettől jeles testű s lelki tehetségekkel felruházott olyan egyéniség, ki neveltetése teljes elhanyagoltsága miatt el nem sajátítván azon érzelmi s jellemi kellékeket, melyek nélkül a kitűnőség utáni nemesebb vetélkedés pályáján nem boldogodhatni, hogy a műveletlen kövér földben magasra nőni szokott burjánként kifejlődött hiúság által ékesített dicsvágyat kielégíthesse, magának célul a mindenároni népszerűség kivívását tűz-

¹⁰ *Kővári László*: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861. 61. o.

¹¹ Józán belátás híján az erő saját súlyától összeomlik.

¹² Erre utal Kemény Pál 1848. márciusi 30-i levele Kemény Ferenchez.

¹³ Berzenczey László (1820–1884) politikus, képviselő. Székelyföld kormánybiztosaként székely nemzetgyűlést hívott össze október 1-jére Agyagfalvára, ahol az ő javaslatára alakult meg Sombori Sándor ezredes vezetésével az önálló székely haderő, amely a magyar szabadságharc mellett fogott fegyvert. A világosi fegyverletétel után egy ideig bujdosott, majd külföldre szökött és csatlakozott Kossuth Lajoshoz. Távollétében a császári hadbírótság halálra ítélte és jelképesen fel is akasztották. Élete utolsó éveiben elborult elméje.

te ki, miután az annak eszközlésére szükséges ismereteket, s kezelési ügyességet, a magyarhoni korteszvezérekkel barátkozás, kortestanyákoni gyakor nokoskodás útján megszerezte, s önelégülten tapasztalta azt, hogy egynehány megkísértett próbatételek alkalmával, a honi politikai küzdelmek terén addigelő ismeretlen korteskedés nagy mestere gyanánt üdvözeltetett.

Egy ilyen jellemű s készségtű főnök¹⁴ ragadá kezébe a márciusi napokban az unió zászlóját s a korcsomák lobogóját városunkban, melyek alá a királyi tábla mellett gyakor nokoskodó ír noki kar, s helybeli nevelő ismeretek ifjúsága, az idő szelleme által kellőleg kifejtette arra, hogy a gúny tárgyává célzatosan tett tanulást s fegyelmet kevesebb fáradságot igénylő tevékenységgel s divatossá vált függetlenséggel váltsa fel, tömegestől csatlakozván azon szerencse- várandókkal együtt, kiket igen kevés kivétellel a készség s jellem hiánya jelentéktelenségre kár hozhatott. Oly tekintélyes sereg alakult csakhamar, hogy az azáltal környezett főnök magát a nagy sereg még nagyobb vezérének képzelhette.

Ezen sereg, mely vezére által arra is idomítva volt, hogy magát a közvélemény műhelyének s tolmácsának is ismertesse el, környezte Berzenczey Lászlót egy elébb a Marosszék közgyűlésein, s később a népgyűlésekben is, és harsány éljenekkel – tapsviharakkal kísérte, a néptömeg étvágya s szomja csiklándoztatására számított – a következetesség, szabadság s illedelem szabályai számba se vételénél fogva fesztelenül áradoztatott szónoklatait.

Ezen szónoklatok csaknem kirekesztőleges tárgya a koreszmék értelmezése levén, miután könnyű vala elhítenie a műveletlen tömeggel azt, hogy a szabadság a tisztí hatalom zsarnokságától s elavult törvények béklyóitólí függetlenségben, az *egyenlőség* a nemesség megbuktatásában, s minden kegyeletek megszüntetésében, a *testvériség* az eddigelő kirekesztőlegesen birtokolt javadalmak s terhek felosztásában áll, nem csudálhatni, hogy mint a koreszmék apostola s életbe léptetője, csakhamar akkora népszerűséget vívott ki, mely képessé tevé a tömegeknek mind kénye szerinti fölléptetésére, mind annak tetszése szerinti használatára is.

Ekkora hatalom ily kezekben, kivált midőn a bomlásnak indult rend romjai közül annyi remélhető zsákmány is kínálkozék az arra izgatás nélkül is elannyira sóvárgókkal szemben, veszélyesnek láttatván azok előtt, kik más népek történeteiből okulva a forradalmi nyereseményeket igen drága áron vásárolt szerzeményeknek tartották: nem mulatták el a törvény s józan számítás fegyvereivel vívni a pártfőnök naponkint növekedő hatalma ellen, de minden törekedéseknek meg kelle törni, a felizgatott tömegek kitöréssel fenyegető ellenszegülésén, kivált miután sikerült a főnöknek párthívei által mind hírlapok, mind utcai szónoklatok útján a törvényes rend barátait gyanúsítgatások s fenyegetések által is elhallgattatni, őket nyilván szabadság s nép elleneinek – hazaárulóknak – bélyegezvé gúnyiratokban, versezetekben, közhelyekre kiragasztva plakátokban, s azáltal a nép előtti minden hitelöktől megfosztván.

Az ily módon kifejtett kortes főnöki hatalmat Berzenczey László a közgyűlésre segédei által bécsődített néptömeg szözatai többségét – népszerűségét biztosítandó határozatok kivívására – célzatosan gyűlöletessé tett tisztek buktatására használta, magát az utóbbi 3 országgyűlésre követté választatta, s ilyetén győzedelmeit a szolgálatjába állott hírlapi levelezők által, a közügy által kivívott diadalai gyanánt kürtöltetvé ki, a szék s város kebelében uralma biztosításán kívül nevének, népszónoki, népbaráti-szabadság bajnoki hírt és tekintélyt is szerzett.

Öregbíté Berzenczeynek ezen tekintélyét a márciusi napok beköszöntése után különösen azon körülmény, hogy Pálffy János¹⁵ Udvarhelyszéknek forradalmi mozgásba hozatala után Marosvásárhelyt a székely nem képviselője gyanánt lépvén fel, a fennálló kormány s azt támogató arisztokrácia

¹⁴ Berzenczey Lászlót 1848. augusztus 17-én nevezte ki Kossuth szabadcsapatszervezési kormánybiztosnak. A kinevezési okmányt közli Kossuth Lajos összes munkái. XII. köt. Kossuth Lajos az első magyar felelős miniszteriumban. S. a. r. *Sinkovics István*. Budapest, 1957. 735. o. A részletéről lásd: *Egyed Ákos*: 1848 erdélyi magyar vezéralakjai. Marosvásárhely, 2004. (A továbbiakban: *Egyed* 2004.) 24–25. o.

¹⁵ Pálffy János (1804–1857), képviselő, politikus. 1848-ban, az udvarhelyi közgyűlésen ő szólalt fel először az unió mellett. A megfogalmazott unió-törvényt ő és Weér Farkas vitte megerősítés végett Innsbruckba Ferdinand királyhoz. A népképviselői országgyűlés Erdély részéről képviselőházi alelnökké választotta, 1848. szeptember 22-től az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja. A fegyverletétel után vizsgálati fogság után amnesztiát kapott.

megbuktatására uszítólag buzdító szónoklataiban elhité az éljenző tömeggel azt, hogy az ő és Berzenczey főnökségök alatt működő párt az egész székely nemzet egyeteme, s éppen azért ha a szilárd akarat nem hiányzik, legyőzhetetlen. Ezen elhité után Berzenczey magát a székely nemzet élén állónak képzelé s a székely nemzet ereje által támogatottnak híresztelt hatalommal kezdé nyílt hadat izenni mindennek, ami uralma előtt meg nem hajoltan álla útjában.

Csupán a főkirálybírói tekintély maradhatta még ezen időben érintetlen, vagy azért mivel még nem remélhette Berzenczey, hogy a netalán lemondásra kényszeríthető főkirálybíró helyébe – nem is igen titkolt óhajtása szerint – juthasson, vagy azért, mivel gr. Toldalagi Ferenc főkirálybíró¹⁶ személyében, a székelység mind családja iránt őseitől örökölt kegyeletből, mind főleg a pártok felibe emelkedett részrehajlatlansága, s igazságossága iránti tiszteletből inkább ragaszkodott, mintsem, hogy a személye ellen irányzandott merény sikerülhetett volna. Meg kelle erről Berzenczeynek s párthíveinek győződni különösen akkor, midőn az unió létesülése után az újoncállítási s nemzetőrségi intézmények sikerésítése végett maga Berzenczey is kiszállván hívei kísérésében akkora ellenszegülésre talált, hogy kénytelenítették a nevezett gróf főkirálybíró védelme alá menekülni, s magát annak tekintélye által fedezni a személye ellen több helyeken meg is kísértett tetteles föllépések ellen. És ezen körülménynek köszönhető Marosszék azt, hogy a közigazgatás a közgyűléseken kívül, s Berzenczey László követségi távolléte ideje alatt, törvényszeresen kezeltetett, s a személy- és vagyonbátorság tiszteletben tartatott.

A főkirálybíró személye iránt – még a felbujtogatott székely szívében is ösztönszerűleg fejlődött – ezen tisztelet szerencsés következése vala az is, hogy a nemzetőrséget rendelő törvény¹⁷ – az abban mádéfalvi reminiscentiáknál¹⁸ fogva *militarizációt*¹⁹ sejtő székelyek között életbe léptetett, s annak híre által a felzendült oláhok táborai, a Székelyföldtől tiszteletteljes távolságban maradásra bírattak; valamint azt is, hogy az erdélyi kormány híre, s beleegyezése nélkül, a székelység fölkeltésére s fölkelése rendezésére Magyarhonból érkezett *Klapka*,²⁰ *Gál Sándor*²¹ és *Hajnik*²² meg sem kísérthetett működésöknek, semmi egyéb rendet zavaró következése nem lett, merthogy a marosvásárhelyi piacon rögtönzött népgyűlésen a nevezettek csupán lelkesítőleg szónokoltak, s Berzenczey, ki magát a megelőzőleg tartott tanácskozásban az elibe szabott mérsékletességre kötelezte volt, esküt tetetett le a piaci népséggel a Magyar Minisztérium iránti engedelmességre, holott az unió még nem vala létesítve.²³

¹⁶ Toldalagi Ferenc (1803–1864) politikus. Marosszék főkirálybírója volt az 1848-as események idején.

¹⁷ 1848. évi magyar országgyűlésen alkotott törvénycikkelyek. Pest, 1848. 47–48. o.

¹⁸ Az 1764-es madéfalvi székely megszárlásra való emlékezés. 1763-ban Mária Terézia utasítására Erdélyben 3 székely és 2 román határezredet akart létrehozni Buccow tábornok majd Siskovics altábornagy. A székelyek ellenálltak a besorozásnak, minek következtében a császári sereg 1764. január 7-én megtámadta Madéfalvát, ahol a székely vezetők összegyűltek. Több mint 400 székely civil vesztette életét ártatlanul.

¹⁹ katonai szervezés formáinak és módszereinek átvitele a polgári viszonyokra

²⁰ Klapka György (1820–1892) kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848. október 16-tól honvéd őrnagy, november-decemberben a bánági hadtest vezérkari főnöke, 1849. január 9-től ezredes, a felső-tiszai, majd az ebből alakuló I. hadtest parancsnoka, március 31-től vezérőrnagy, májusban helyettes hadügyminiszter, majd a hónap végétől komáromi vár- és hadseregarancsnok. Emigrál, 1867 után hazatér. A Deák-párt tagjaként Illava majd Temesvár országgyűlési képviselője volt.

²¹ Gál Sándor (1817–1866) cs. kir. határőr hadnagy, 1848. június 15-től honvéd százados, októbertől a székelyföldi magyar csapatok vezérkari főnöke. 1849. február 3-tól ezredes. Emigrál, 1852-ben Kossuth megbízta egy függetlenségi szervezkedés vezetésével, 1860-tól az olaszországi Magyar Légiónak tagja. Élete vége felé börtönben raboskodott ahol elborult elmével halt meg.

²² Hajnik Károly (1806–1866) országgyűlési gyorsíró, hírlapíró, lapszerkesztő. Ő volt az első magyar országgyűlési gyorsíró. Erdély kormánybiztosa lett. Jelen volt az 1848-as erdélyi országgyűlésen. Ő hozta meg Pestre az Erdéllyel való unió kimondásának hírért. 1857-től 1862-ig a *Magyar Sajtó* szerkesztője volt.

²³ Erdély unióját Magyarhonnal 1848. május 30-án mondták ki.

Az unió létesítése utáni első közös országgyűlés²⁴ fontossága mély érzete által indítva, azok kik a magyarhoni dolgok állásával s Berzenczey László egyéniségével is közelebből valának ismeretek, közügy iránti köteleességeknek ismerék az ő követté választatása ellen szegülni, s miután sikerült annyira bírni tekintélyesebb párhíveit is, hogy annak választatását fogják eszközölni kit az erdélyi opposition²⁵ kitűnőbb tagjai fognak kijelölni, nem múltatták el ezeket avégre felszólítani, s azok bár nyilvánították is azt, hogy a Berzenczey tervének meghíúsítása a közügy érdekében kívánatosabb lenne, a kolozsvári diktátori hatalmat gyakorló utcai kravaltóli²⁶ féltőkben a kijelölést nyilván megtenni nem valának bátrak. A hatalmas erdélyi opposition gyávaságának ezen bevallása eléggé jellemző dolgaink állását, s azt felelősökké is tevő az utókor előtt mindazon károkért, melyeket a Berzenczey bitorolt hatalma öregbedése eredményének tarthatni.

Berzenczey László, Magyarhon országgyűlési követté lett választatása s eltávoztása után sem szűnt meg párhíveivel intézett utasítások útján a székelység lelkiületére izgatólag hatni, a főkirálybíró által erőlyesen fenntartott tekintélye a tisztviselőségeknek azonban mind emellett a megzavart rendet a Szék kebelében helyreállítani s fenn is tartani képes vala, míg Berzenczey 1848 aug. hó végén véletlenül visszaérkezvén, mint a Kossuth-lovascsapat alakítására s a székely telepítvények elintézésére felhatalmazott, s tömérdek pénzzel is ellátott miniszteriális biztos²⁷ több Pestről visszatért párhívei s hivatalos segítők kíséretében, annak előtte megkísérteni sem merészelt dagálllyal s hatalom fitogtatással lépett fel előbbi működése színterére, s bár megbízatása s küldetése a *Közlönyben*²⁸ soha kihirdetve sem levén, azt legfennebb a székelységre már akkor számítani kezdett Kossuth szabályellenes magánintézkedésének lehetett tartani. Állított megbízatása körén kívül csapongva, a székes város közigazgatását tettelesen kénye s boldogítandó párhívei sugallata szerint kezdette zavarni, semmi helybeli felsőbbiséget elismerni nem akaró, csaknem diktátori s a szükséghez képest előidézett kravallok által támogatott hatalommal.

Azon ürügy alatt, hogy miniszteriális küldetése s követi eljárása felől a székelységet értesíthesse, s őket egyszersmind a Kossuth-csapat alakítása, és a tervezett székely telepítvény érdekében megnyerhesse, szept. 9-én közgyűlés tartatását eszközölvén Berzenczey azon csaknem a neveléssel határos dagálllyal jelent meg cifrán fölöltöztetett segédei s mustra Kossuth-huszárai kíséretében. Ezen föllépés külfénye a Kossuth székelység iránti előszeretetének s annak boldogítására tett s még teendő intézkedéseinek tolmáclása, valamint annak is felelőletése, hogy a sáfárkodásáról számolt követ kedves székely atyafiaiért miket tett, s minő téjjel-mézzel gazdag földet nézett ki, s szerzett is számokra²⁹, s ezen ígéret Kánaánja földabroszainak is előmutatása, a párhívek által becsődített, s célirányosan el is készített székelységre, tömérdek hatással valának, s azzal könnyen elhitették, hogy az ő Mózesök Kossuthon kívül egyedül Berzenczey.

Az így felvillanyozott nép hangulatát könnyű vala ugyanazon gyűlésben az altiszti kar megrohanására fölhasználni, mely tömeges lemondásra kényszerítettvén, annak helyébe a Berzenczey-párt híveit annál könnyebb lón megválasztani, mennél kényesebb feladat vala azon gyűlésben a törvényszeres rend barátainak nemcsak szózatolni, de még szólani is.

Ily szellemű s jellemű altisztekekkel egy elannyira felizgatott szék kebelében személyt s vagyont bátorságosítólag kezelni a közigazgatást, az utcai kravalokkal szüntelen fenyegetett s rohamkérvényekkel untalan ostromoltatott főkirálybírónak vészteljes, s amennyiben megoldható, hálát érdemlő feladata is vala, kivált midőn reménye se lehet az iránt, hogy – akár a közgyűlés, akár a legfelsőbb kormány által – ostrom alá vett hivatali tekintélye támogatassék, s annyival kevesebbé az iránt, hogy bántalmiért a híven betöltött köteleesség önértétén kívül más elégtételt nyerhessen.

Végre a megkísértett, de az új tiszték izgatásai következtében fékezhetlenné vált néptömeg rakoncátlansága miatt eloszlott közgyűlés tarthatása is lehetlenné válván, különben ha Berzenczeynek

²⁴ 1848. július 2.

²⁵ erdélyi ellenzék

²⁶ utcai csődület, zavargás

²⁷ *Közlöny*, 1848. július 23., illetve augusztus 2.

²⁸ Itt Dósa Elek téved, lásd az előző jegyzetet.

²⁹ Kossuth Lajos 1848. augusztus 2-án kinevezte Berzenczeyt telepítési kormánybiztosnak. Végül a székelyek kitelepítése elmaradt. Lásd részletesebben: *Egyed* 2004. 24. o.

ázsiai szatrapakint³⁰ bitorolt hatalma legalább a túrhetőség határai közé nem utasítatik vissza, szárnyalni kezdte azon hitellel könnyen talált hír, miszerint a minisztérium értesítettet volna mindarról, hogy a felszerelési pénz botrányt okozólag sáfároltatik, mindarról hogy a felszerelő biztos megbízatása körén túlszaporogólag törvén a közigazgatás megyei s városi kezelője hatalma paralizálására, a minisztérium erdélyhoni hitelét kompromittálná.

Ezen hír valószínűségét tanusíták a biztos mellé pénzkezelőnek Pestről küldetett egyén azt megelőzőtt visszaindulása (kinek helyét az álladalmi pénz szigorúbb biztosítása végett saját apósával tölté bé Berzenczey) és Pestről érkezett tudósítások is, s igazolá végre Szemere³¹ belügyminiszternek azon rendelete, melyben határozottan kifejeztetvén az, hogy Berzenczey csupán a Kossuth csapat alakítására kapott megbízatást,³² komolyan eltöltotta ezen hatáskörön túli minden csapongástól, és arra utasított, hogy sietőleg végezze be működését, s számoljon sáfárkodásáról.³³

Ezen miniszteriális rendelés azonban vést okozólag késett el. Berzenczey ugyanis annak születendése felől jó előre értesülvén gondoskodott arról, hogy a körmei közül kisikárolandó hatalommal miként lehessen betanult régi mestersége segedelmével még nagyobbra szert tenni. Az akkor már hazánkban rémítőleg fejledezni kezdett szász és oláh mozgalmaknak híre várt vendég gyanánt érkezék a hon megmentése felett miniszteriális biztos minőségben párthíveivel értekező Berzenczey szalonjaiba. Egymást érek abban a tanácskozások, melyek hitelt felülmúló tárgya vala a székely nemzetnek az oláhokkai szövetezése s a szász nemzetnek egyesített erővel kiűzése, földének elfoglalása s felosztása is. Ezen s ehhez hasonló tervek létesíthetése végett azonban szükségesnek ítéltetvén a székely nemzetli értekezés, annak megnyerése s felköltése, kimondaték a székely nemzeti gyűlés egybehívásának kikerülhetlensége.³⁴ Ezt, célzatosan felhasználva az oláhoktól naponta mindinkább inkább nevedett félelmet Urbánnak az oláhság éléni nyilvánossá lett állását, könnyű vala a jelen pillanat nyomasztó terhe alatt szenvedő, s a félelem miatt a lehető következesek számítására képtelenné vált nagy közönséggel is elhítenni.

Sejdtívén ezt, s számolhatván arra is Berzenczey, hogy ha mint miniszteriális biztos a gyűlést összehívja, abban felszerelt Kossuth-huszárai kíséretében megjelenik, népszerű szónoklatai s párthívei próbált ügyességű korteskedése segedelmével könnyen emelkedhetik egy hatalmas székely mozgalom élére. Agyagfalvára székely nemzeti gyűlést hirdete – rendelet parancsola, diktatori hangú nyomtatott hirdetményében kijelölvén a tanácskozás tárgyait, büntetéssel fenyegetvén a meg nem jelenedő mind polgári mind katonai rendbelieket, sőt halálos büntetéssel is rettentvén azokat, kik bármi rangú s rendű székelyek megjelenését akadályoznák.

Ezen hirdetmény általános örömmel idvezelteték, Berzenczey a hon mentőjének keresztelteték mert fájdalom! kevesen valának kik a félelem, s egy bitorlott diktatori hatalom vakító fénye miatt fejüket még el nem vesztették volt, s még kevesebben, kik a szédültség vakságában újongatókat fölvilágosítani merték volna. Azok azonban kik a vállalat tömérdekségét értették, a vállalkozó jellemét ismerték, s tudták azt, hogy a gyűlés kihirdetését megelőző tanácskozások nemzeti irtó háborút támasztó iránya, az érdekelt nemzetiségek tudására bosszú, visszatörést gerjesztőleg hatottak, aggodalommal néztek szembe a közelgető nehéz idővel, villanyfogó gyanánt idvezelvén annak eszközlését, hogy ha az agyagfalvi gyűlésnek tartatását megelőzni nem lehetne is, annak vezetése bár vétetnék ki a Berzenczey kezéből.

³⁰ Teljhatalmú helytartó az ókori perzsa birodalomban.

³¹ Szemere Bertalan (1812–1869) politikus, 1843–44-i és az 1847–48-i országgyűléseken az ellenzék egyik vezére. 1848. április 11-től a Batthyány-kormány belügyminisztere, szeptember után az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, decembertől felvidéki teljhatalmú országos biztos. 1849. május 2-től miniszterelnök és belügyminiszter. A szabadságharc bukása után Törökországban, Párizsban és Londonban élt. 1851-ben távollétében halálra ítélték. Az emigrációban szembekerült Kossuthal. 1860-tól az Ausztriával való kiegyezés mellett foglalt állást. 1865-ben elborult elmével tért haza.

³² Kossuth Lajos összes munkái. XII. köt. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r. *Sinkovics István*. Budapest, 1957. 735. o.

³³ Beszámolóját a *Közöny* 1848. december 15-i száma közölte.

³⁴ Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés megtartására 1848. október 16–18-án került sor.

Gróf Toldalagi Ferenc főkirálybíró által személyesen értesítettván báró Vay³⁵ távolléte alatti k. országos biztos gr. Mikó Imre,³⁶ a főkormányzók annyit tett, mennyit tehetett – utólagosan megengedvén a gyűlés összehívását, annak napját kitűzvé s elnöké gr. Mikó Imrét nevezvén ki. Többet kívánni se lehetne olyan időben, midőn Kolozsvárt annak hírére, hogy az agyagfalvi gyűlés betiltatott volna, lefoglaltatott erőszakosan a főkormányzói rendelet, s az elnök b. Kemény Ferenc³⁷ termeibe berontott néptömeg jelenlétében annak vezérei által összeszaggattatott, s az elnök lábaihoz dobott volt. –

Így született az agyagfalvi 1848. okt. 16-án tartott gyűlés,³⁸ mely ha maga idejében a kormány által gyűjtetett, rendeztetett s vezetett volna, képes lesz vala hazánkat a belháború iszonyaitól megmenteni, s örökre gyászos emlékkívé csak azáltal vált, mivel egy csakis néplázítási ügyességeről ismeretes, hiú dicsőség után esengő, bitorolt hatalmával csupán visszaélni képes kortesvezér által, mégpedig az előkészületekből következtetőleg úgy rögtönöztetvén, hogy az eléggé ismeretes jellemű s irányú vezér annak élére tolakodhassék ingadozó hatalma biztosíthatása végett, mind a császári kormányt, mind a magukat célul kitűzőtteknek tekintő szász és oláh nemzetiségeket föllépésre s mindenre elszánt ellenszegülésre kesztyűdobáskint ingerelte. Ezen állítás valóságát bizonyító tények:

Az agyagfalvi gyűlés előtt kevéssel a General Commando³⁹ komolyan fölszólította a főkormányzókat az iránt, hogy a köznép lázításáról ismeretes egyéneknek hivatalos állásokból elmozdítását eszközölje, mert különben kénytelen fog lenni azok működését tettelesen is gátolni. Ezen fölhívásban Berenczeyről hír szerint kiemelten volt említés tétel.

Az agyagfalvi gyűlés kitűzött napja után két nappal u.m. okt. 18-án kelt kommandírozó Puchnernek⁴⁰ azon hirdetménye, melyben nyilván fölmondva a magyar kormánytól függést, Erdélyt ostrom alá veti,⁴¹ s magát polgári és katonai kormányzónak hirdeti.

Az agyagfalvi gyűlés előkészületei kezdete tájant mondta fel a szász nemzet a magyar minisztérium iránti engedelmisségét.⁴²

Éppen az agyagfalvi gyűlés napján alakítottatott Szebenben az oláh-Comité⁴³ mely rendezte s kormányozta az oláh mozgalmakat s melynek hivatalos pecsétjére 1848. okt. 16 van metszve. Ezen pecsét által kellett még a kommandírozó által kiadatott útleveleket is hitelesíttetni Szebenben,

³⁵ Vay Miklós (1802–1894) politikus, kancellár, főrendiházi elnök, kormánybiztos, koronaőr, az MTA igazgatósági tagja. 1848 nyarán a Batthyány-kormány kinevezte erdélyi kir. biztosnak. 1848 szeptemberében nem fogadta el a felajánlott miniszterelnökséget. 1848 végén visszavonult a közélettől. A szabadságharc bukása után mégis perbe fogták, halálra ítélték, amit az uralkodó négy évi várfogságra változtatott.

³⁶ Mikó Imre (1805–1876) művelődés- és gazdaságpolitikus, történész. 1848-ban illetve 1860–61-ben Erdély főkormányzója. Ő elnökölt az agyagfalvi székely nemzetgyűlésen. A szabadságharc bukása után visszavonult. Ő alapította meg az Erdélyi Gazdasági Egyesületet (1854), az Erdélyi Múzeum Egyesületet és kiemelkedő szerepe volt a Kolozsvári Tudományegyetem létrehozásában (1874).

³⁷ Báró Kemény Ferenc (1795–1875) erdélyi politikus. 1838-tól országos elnök és kancellár.

³⁸ Lásd részletesebben *Egyed Ákos*: Erdély 1848–1849. I. köt. Marosvásárhely, 1998. 195–220. o.

³⁹ Erdélyi Főhadparancsnokság

⁴⁰ Puchner, Anton, báró (1779–1852) cs. kir. altábornagy. 1846-tól erdélyi főhadparancsnok. 1848. május 29-én királyi biztosként ő nyitotta meg az utolsó erdélyi országgyűlést, amely kimondta a Magyarországgal való uniót. 1848. október 18-án felmondta az engedelmisséget a magyar országgyűlésnek és ostromállapotot hirdetett ki. Ezt követően az erdélyi cs. kir. hadtest parancsnoka, 1849 tavaszán táborszernagy, később az íjász-testőrség parancsnoka. Bem elleni nagyszabású és vízaknai győzelme jutalmul megkapta a katonai Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjét.

⁴¹ Közölte *Kővári László*: Okmánytár az 1848-49-ki erdélyi eseményekhez. Pest–Kolozsvár, 1861. 103. o. Ez nem áll összefüggésben Berenczey tevékenységével, hiszen a proklamáció Latour osztrák hadügyminiszter október 4-i utasításán (lásd: *Kőváry* 1861. 82. o.), illetve V. Ferdinánd október 3-i kiáltványán alapult (lásd: *Kőváry* 1861. 79–80. o.).

⁴² A szász képviselők többsége már szeptemberben távozott a magyar országgyűlésből, ezáltal felmondták az engedelmisséget a magyar kormánynak.

⁴³ nem ugy van sokkal előbb (utólagos beírás a szerző által)

azok különben érvénytelenek levén, mint azt maga Puchner is bevallá egy a szebeni fogságból vizs-
szatért marosszéki birtokosnak, kinél a kommandfrozó s komité pecséteivel hitelesített útilevelet
láthatni.⁴⁴

Az agyagfalvi gyűlés előkészületei idejében kezdte Urbán⁴⁵ az oláh gránicerek⁴⁶ élén
naszódai állomását elhagyva Marosvásárhelyt ellenséges állásban fenyegetni, a gyűlés ideje alatt
vorposztjait⁴⁷ Marosszék széléig rugtatván előre.⁴⁸

Okt. 12-én érkezék még gr. Mikó Imre Marosvásárhelyre mint a főkormányzék által kineve-
zett elnöke az agyagfalvi gyűlésnek. Ugyan ekkor érkezett le a Berzenczey Lászlót rendreutasító
fennebb érintett miniszteriális rendelet is, de már későre, mert már az amit annak meg kellett
s lehetett is volna előzni – megtörtént vala. Berzenczey bitorolt miniszteriális biztos hatalmát
ugyanis saját hiúsága érdekében annyira felhasználta vala már, hogy a mozgalom gyepőljét kezéből
sem ezen rendelet tekintélye, sem más elnök kinevezése, sem annak általában tisztelt egyénisége
kivenni képes többé nem lehet.

Az Urbán közelgetése által mindinkább fenyegetett városnak⁴⁹ s vidékének védelme fölötti ör-
ködés főkirálybíró gr. Toldalagi Ferencre bízotván, Agyagfalvára indult Berzenczey, az őt környező
párthívek és egy csapat fölszerelt Kossuth-huszár kíséretében. Eltávozásuk után visszatérésökig
szüntelen tartó rebegés láza kínzá éjjel-nappal a város lakóit a már Szászrégenben állomásozott
Urbán gránicereitől, s azokhoz csatlakozott oláh lándzsásoktólí félelem miatt, annyival inkább, mi-
vel a város csupán díszelgésben gyakorlott m.e. 1000 főre rugó nemzetőrség által vala csak fedezve,
s a várbeli parancsnokságban s katonaságban, mely Urbánnal összekötötésben volt, s számára ele-
séget is szolgáltatott, bízni nem lehet. ⁵⁰ Urbán, a főkirálybíró hivatalos fölszólításaira elébb kike-
rülő általánosságokban felelgetett, nyilvánítván csakugyan annyit, hogy azon esetben, ha a város
megtámadására indulna is, magát fegyelmetlen lándzsás parasztok kíséretével nyűgözni nem fogná,
s végre csak akkor lépett ki – a rend fenntartása feletti békés indulatú örködést színlelő – szerepé-
ből, midőn a főkirálybíró komolyan szólítá fel felelőssé is tevőleg Marosszék határain belől hírtétel
nélküli csapongsáira, a hivatalos levelet indulatosan szaggatván össze, s felelet nélkül hagyván.

Mik és miként történtek az agyagfalvi gyűlésen? teljes hitelességgel értesítő nem közölheti,
mert az annak előre sejdített siralmas következhéseiérti felelet terhében osztolni nem akarván, ab-
ban meg nem jelent; értesítését ennél fogva csakis azon eseményekre terjesztheti ki, melyeknek az
agyagfalvi gyűlés következhéében Marosvásárhely s vidéke vala színpada.⁵¹

Agyagfalváról a székely tábor Marosvásárhelyre érkezett 1848. okt. 20-án s megjelenése az
Urbántólí félelem által elkínzott lelkületű lakosságra a legörvendeztetőbb s megnyugtatóbb hatás-

⁴⁴ Lásd: *Kőváry* 1861. 113. o.

⁴⁵ Urban, Karl (1802–1877) 1851-től báró): cs. kir. alezredes, a 17. (2. román) határőrezred ideiglenes
parancsnoka, 1848. szeptember 14-én felmondta az engedelmisséget a magyar kormánynak és támo-
gatta a román felkelőket. 1848. november 18-án bevonult Kolozsvárra. 1848 decemberében sorozatosan
vereséget szenvedett Bem seregeitől, ezért kénytelen volt elmenekülni. 1849-ben ezredes, az észak-er-
délyi cs. kir. csapatok egyik parancsnoka, 1849 nyarán a Grotenhjelms-hadosztály mellett működő cs.
kir. különítmény vezetője. Tevékenységéért Mária Terézia-rendet kapott, 1850-től vezérőrnagy, 1857-től
altábornagy. Öngyilkos lett.

⁴⁶ határőrök

⁴⁷ előrs

⁴⁸ Urbán már szeptember 14-én felmondta az engedelmisséget a magyar minisztériumnak, s elkezdte
a román felkelők felfegyverzését.

⁴⁹ Október 12-én Marosvásárhely városi tanácsa Mikó Imre főkormányzékéi elnök segítségét kérte,
mivel a várost folytonos fenyegetés érte a II. naszódai román határőrezred (parancsnoka Urban ezredes)
részéről. *Sebestyén Mihály*: Időtár II. Marosvásárhely történeti kronológiája 1848-tól 1918-ig. Marosvá-
sárhely, 2010. (A továbbiakban: *Sebestyén* 2010.) 27. o.

⁵⁰ Október 16-án Urbán előőrséi Sáromberkén ütnek tanyát (140 gyalog és 10–15 könnyű fegy-
verzetű lovas), őket követi az 1500 főből álló román határőrség. Marosvásárhelytől 3000 db kenyeret
követeltek.

⁵¹ Október 20-án a csíki és a gyergyói csapatok Agyagfalváról érkezve áthaladtukban Marosvásárhe-
lyen állnak meg. A polgárság fellélegzik. Lásd: *Sebestyén* 2010. 28. o.

sal volt, a jelenet felszíne által elcsábítottak magukat a már kétség alá se hozhatónak vélt győzedelem kivívandása hitében ki-kitörő lelkesültségig boldogoknak érezvén.

Azoknak ellenben, kik a honmentő székely tábor élén Berzenczeyt láták színészkedőleg szerepelni, reményök fonyadni, szívök elfagyni kezdte, mert tudták, hogy ő ezt csakis népszerűsége szokott eszköze, a zsákmány utáni étvágy élesztése s a fegyelmi függés megdöntése segedelmével vívhatta ki, amit a székely vitézekkel egy-két szóváltás, azonnal kétségbehozhatatlanul tanúsíta.

Összesen m. e. 10–12 ezernyi főből állhata ezen székely tábo,⁵² mely az agyagfalvi rétről, hová egy-két nap múlva hónapba visszatérendőleg gyűlt vala össze a népszonokok által rögtönzött hadi expedícióra minden előkészület, pénz, eleség s ruhanemű nélkül indítottott itt helyben is illő előkészület nélkül fogadtatott s ennél fogva valamint útjában apró rablásokra, úgy állomása helyén is követelésekkel föllépésre kényszerült.

A sereg fővezére székely huszár ezredes Sombori⁵³ vala, egy sardanapalusi kényelemhez⁵⁴ szokott, s minden tekintetben gyenge katoná, kinek vezényleti-rendezési s rendtartási fogatkozásait a *Dorsner*⁵⁵ és *Beczmann*⁵⁶ őrnagyok, s derék hadfiak ügyessége, tárgyavatottsága s erélyessége pótolgatta amennyiben azon körülmény engedé, miszerint a főbb- és alsóbb tisztek iránti bizalmatlanságnál fogva, a tisztán hadvezetési intézkedések tervezése is a Berzenczey, mint székely főbiztos mindent korlátozható s egyedül korlátlan elnöklete alá rendelt haditanácsra vala bízva az agyagfalvi gyűlés által – hír szerint.

Tudvalévén a főbb és alsóbb katonatisztek előtt az, hogy a Berzenczeyt Kánaán földére vezető Mózesök gyanánt imádó fegyveres nép előtt csaknem kivétel nélkül gyanúsítva vannak, kénytelenek valának nyakukat a csak hatalom fitogatásban gyönyörködő elnök járma alá görbeszteni, aki ennél fogva kénye szerint diktálta a haditanács határozatait, s kénye szerint módosította s változtatgatta azoknak rendeleteit, önszemélyében összpontosítván mind a határozó, mind a végrehajtó katonai hatalmat.

Ezen hatalom birtokában könnyű vala Berzenczeynek a polgári hatalom gyeplőjét is kezébe keríteni, s azt ki is zsákmányolta kénye s helybeli régibb párthívei érdeke szerint, korlátozhatatlanul intézkedvén, rendelkezvén s parancsolatainak akasztófával s agyonlövesseli fenyegetések által ellentállhatlan nyomatékoságot eszközölvén. Egyetlen egy hivatali tekintély álla genirozólag útjában a főkirálybírói, melyet székely törvényben gyökerezettségénél – a székelység az iránti természeté vált kegyeleténél fogva –, annyival kényesebb vala ignorálni,⁵⁷ mivel az annak birtokában levő Toldalag Ferenc grótot ősi székely törvény szerinti választás – fejedelmi megerősítés magyar kormány általi helyénhagyatás –, s szepőlten igazságosságali sáfárokéda elismerése fedezé.

Ezen akadályon is könnyen túltevé magát a tekintélyek s kegyeletlek megdöntésében gyakorlott, a fölhasználható eszközök megválasztásában éppen nem scrupulosus⁵⁸ székely főbiztos, amennyiben a gróf személye ellen irányzott gyanúsítgatásokat még a fegyveres nép és annak tisztjei között

⁵² Október 21-én Mikó Imre, mint az agyagfalvi székely nemzergyűlés elnöke jelentést küldött Vay Miklósnak, hogy egy 30 ezer fős székely had négy dandárrá csoportosítva hagyta el Agyagfalvát. Lásd: *Sebestyén* 2010. 29. o.

⁵³ Sombori Sándor (1794 vagy 1797–1860) a 11. (Székely) huszárezred parancsnoka, 1848 októberében székely hadak parancsnoka. November 5-én Marosvásárhelynél vereséget szenved, majd Háromszék védelmét vezeti. Később behódolt a császáriaknak. A szabadságharc után előbb cs. kir. ezredesként nyugalmazták, majd hadbírótság elé állítják, s három év várfogságra ítélik. A börtönben megőrül, ezért szabadon bocsátják.

⁵⁴ nyugodt, kényelmes polgári lét

⁵⁵ Dorsner, Franz (1795–1852) a 14. (1. székely) határőrezred ezredese. 1848 októberétől a csikgyergyói dandár parancsnoka. Ő engedélyezett Szászrégenben néhány órás szabadrablást, majd behódolt Puchnernek. 1849 januárjában Nagyszebenbe menekült, míg ezrede a honvédseregbe lépett. 1849 nyarán összekötő tisztt az orosz hadsereg mellett, 1849. október 16-tól vezérőrnagy, 1850-ben nyugalmazták.

⁵⁶ Betzman, Josef (1795–1849) cs. kir. alezredes a 14. (1. székely) határőrezredben, 1848 októberében a székely tábor egyik vezetője, a nov. 5-i marosvásárhelyi vereség után visszatér a császár hűségére, 1849 tavaszán és nyarán a cs. kir. hadseregben szolgált.

⁵⁷ mellöz, semmi vesz

⁵⁸ aggályoskodó, mindenből problémát csináló, pedáns

is annyira az estvén, hogy a gróf házánál szállásolt Sombori ezredes az ellene ez okon támasztott gyanú következtetésétől menekedhetés végett más szállásra költözni kényszerült, és ezen gyanúsítgatásokat tettleges föllépések divatszzerű demonstrációk előkészületeivel is kísérvén, a gróftot arra kényszeríté, hogy hivatalát a még akkor városunkban mulatott gróf Mikó Imre kezei közé letegye.

Hadi s polgári ügyeink ezen szerencsétlen állásában nagy szerencse vala az, hogy a székely tábor mellé Agyagfalván polgári biztosnak ifjabb gr. Bethlen János⁵⁹ nevezetett volt ki. A nevezett gróf becsületességének, igazság szeretetének – mérséklettségének –, okosság s ügyességgel párosított erélyességének köszönhetni azt, hogy a honmentő székely tábor még szélyelszaladása előtt városunkat s vidékünket összedúló fürgeteggé nem vált. Intézkedett ugyanis az illetők lehető kímélésével az iránt, hogy a vidéki székely nemzetőrséggel utólagosan érkezett határőri székely csapatokkal m. e. 20–22 ezer főre szaporodott serege a pénz teljes hiányában csupa nyugtatóványozások segédelmével, szükségese ruházattal s eleséggel ellátatván, sürgető szükségsei fedezéséről ne legyen kénytelen, az ínye szerinti rablás útján maga gondoskodni. Gondoskodott az iránt, hogy a többnyire nemzeti ségi gyűlölség sugallatából befogatott számos rabok, kik közül többen azelőtt útan-útfélen agyonveretve esének a népdüh martalékaúl, a legmérsékeltbb gondolkozású s szeplőtlen jellemű egyénekből avégre alkotott bíróságok által ítéltessenek el, egy is azok által ki nem végeztetvén s kevesek kivételével rabságra többnyire csak azok ítéltetvén, kiket a dühöngő népsöpredék bosszújátóli megmenthetés végett kelle a fogház falai által fedezni. Öröködött afelett is végre, hogy a fegyveres nép megingatott fegyelme szilárdíttassék s annak rakoncátlanságra könnyen szédfíthető hajlama a hatalomittason szereplő népszókokok által privát bosszújok eszközzéül föl ne használthassék, férfias bátorsággal s elszántsággal korlátolván olykor még a székely főbiztos is, megkísértett erőszakoskodásaiban, zsarnoki kísérleteiben, s a székely tábor fölléptetése célját veszélyeztető ábrándos tervezgetéseiben.

Azon rögtönzönszhez képest, mellyel az agyagfalvi rétre összegyűjtött székely tábor rendezés s illő felszerelés nélkül kiindíttatott az Urbán vezérlete alatt rendezetten fölléptetett mozgalom elnyomására – megfoghatlan vala annak Marosvásárhelyt minden sejdíthető ok nélküli tétlen hevertetése 10 napokon keresztül, hanemha a következtetés által valószínűvé vált számításból időt kívántak engedni a fegyveres nép fölcsigázott lelkesültsége lehangelésére – Urbánnak lehető megszalasztása esetében használendő menhelye biztosítására – s Gedeon altábornagynak⁶⁰ a Marosvásárhely felé irányzott expedíciója létesíthetésére. Annyi bizonyos, hogy ezen hevertetésnél veszélyesebb intézkedést bajosan lehetett volna a székely táborra nézve tervezni. – Mert az ezen idő alatt az úgynevezett népszókokcskák úgynevezett szabad szellemű szónoklatai, s inkább zsákmany mint vérszomjat ébresztő s a fegyelmet régi zsarnokság maradványának bélyegző tömjénezései által oly szembetűnőleg demoralizáltaták, hogy a haditanács szükségesnek tartá a nagy piacon felállított fegyveres tömeg előtt a székely főbiztos stentori hangjával⁶¹ a fegyelemrontás s rablás vétkei ellen halálos büntetéseket mennydörögtetni.

Jellemző vala, hogy ezen hirdetmény a felállított fegyveres nép sorai között itt-ott mozgásokat idéze elő, s még jellemzőbb az, hogy azután egynehány nappal ünnepélyesen kihirdtetett a nagypiacon, hogy harmadnapon Urbán ellen fog indíttati a sereg és Szászrégen is ki fog rabolhatni! Ezen hirdetmény ugyanis azon kívül, hogy Urbánt közelgető vendégei felől eleve értesíté, valósítá egyszersemind azon hírt is, miként Szászrégennek kiraboltatandása titkos feltételei közé tartozott volna a székely tábor kiindulásának. Annyi bizonyos, hogy Bethlen János gróf és Dorsner az Urbán

⁵⁹ ifj. Bethlen János (1811–1879) politikus. Az utolsó erdélyi országgyűlésen követ, valamint az első magyar népképviseleti országgyűlésen is Pesten. Udvarhelyszéken Pálffy Jánossal és Keller Jánossal együtt szervezte az 1848. április 3-i közgyűlést. 1849-ben Kemény Zsigmond békepártjához csatlakozott. A szabadságharc leverése után bujdosott, majd jelentkezett a császári hatóságoknál. Felsőérséti perbe fogták, de 1850. július 20-án felmentést kapott. 1853-ig Pesten maradt, majd Kolozsvárra költözött, ahol Mikó Imre intézményeket alapító törekvéseit támogatta. A Deák-párt tagjaként a kiegyezés előkészítésén munkálkodott. Jelen volt 1865-ben az uniós országgyűlésen, majd Udvarhelyszék követeként az 1869–70-es országgyűlésen is.

⁶⁰ Gedeon, Joseph (1789–1859) cs. kir. altábornagy, az erdélyi cs. kir. hadsereg dandárparancsnoka, 1849-ben a pozsonyi katonai kerület parancsnoka.

⁶¹ öblös, erélyes

elleni expedíció tervezetésekor semmi áron sem tudák Berzenczeyt arra bírni, hogy Szászrégen kikérültsék, holott Szászrégentől kölcsön nyert pénzzel eguiszította⁶² magát Berzenczey, a pesti követségre, mely reá nézve *primus capessenda reipublicae gradus* volt.⁶³

Az Urbán elleni expedícióra a szászrégeni zsákmány előképzete által illuminált kedéllyel indula a székely tábor. Útközben Urbán keményen megszalasztott Sárpatok és Vajdaszentiván között, a Dorsner és Beczmann ritka hadjáratosságot tanúsított maneuvirozásuk⁶⁴ következtében Szászrégenen által Beszterce felé vonult, s Bukovinába menekült – el nem fogadtván a haditanács által a nevezett két győzedelmes alvezér azon javallata, miszerint Urbán Szászrégen mellőzésével szakadatlanul űzetessék, s ha a határszéleken túl űzethetnék a tábor Dézsen keresztül vezetessék Kolozsvár alá az ottan már alakított, s a Magyarhónból megérkezett ágyúkkal is megerősített más magyar táborral egyesítendőleg, s azzal együtt az oláh lázadás elnyomására vezetendőleg.⁶⁵

A töltött úton kényelmesen Szászrégen közelébe érkezett Berzenczey⁶⁶ és Sombory Abafájára ütek fel főhadiszállásukat, s onnan folytatták az alkudozást Szászrégennek, mely a Berzenczey által kirótt 40 ezer p. rft váltáságpénzt, s illetőleg vérdíjt kifizetni elmulasztván, ezen az Erdély városai között Brassó után második gazdagságú többnyire százok, de azokon kívül feles számú magyarság s oláhság által is lakott város, mely azon kívül, hogy a Mezőség gabonájának empóriuma,⁶⁷ egyszerűs mind az erdélyi tutajászat egyedüli kezelője is volt, a szó teljes értelmiben kirabolgatott s le is égettett.⁶⁸ Jellemző, miként a vidéki magyar s oláh közlakosság, mely a székelyek által megkezdett rablásban tetemes részt vett, 1848. nov. 1^a napját, melyen ezen gyászos esemény történt, még most is a *Berzenczey sokadalma* napjának nevezi.

A zsákmánnyal terhelt székely fegyveres néppel, mely előfogatos szekereket is rabolt, s rakott meg ragadománya elszállíthatása végett, már a Régen melletti táborban is alig lehetne bírni. Egy része még onnan a görgényi havasokon keresztül honába Csík- és Gyergyószékekbe kezdte szöködni, a nagyobb részt tevő hadtest pedig visszakivánt Marosvásárhelyre térni, s vissza is indult tisztjei által nem annyira vezetve mint kísértetve, s megérkezék elannyira megváltozott indulattal, hogy a követeléseinél – ajtó betörésénél s ház felgyújtással fenyegetőzéseinél – fogva csaknem ellenséges táborra változottak láttatnék.

Alig érkezék s telepedék meg Marosvásárhelyt a tábor, midőn fennhangon kezdé követelni hazavezettetését, azt árulván el ezáltal hogy Szászrégennek hír szerint kiindulásra bírátása emeltyűje gyanánt fölhasznált kirabolandását, hadjárata egyedüli céljának tartotta. A tiszték leveretten nyilváníták, miként a zsákmánya hazaszállíthatását makacsul szorgalmazó népet föltartóztatni nem lehetvén, az, ha honába vissza nem vezettetik, tisztjei nélkül is haza fog indulni.

Így termé meg – az azért hazaárulással vádoltatott előrelátóbbak által jósolt – gyümölcsét, Berzenczey s népszónok társai azon népszerűsége, mely a székely szívében szunnyadozott kommunisztikai csírák élesztgetése a kegyeletek s törvényszerű függés megdöntése útján, a néptömegek feletti uralom gyeplőjét juttatván kezökbe, számokra a szemfényvesztői ügyességgel megvakított közvéleménytől magasztaltatása, az azáltal félrevezetett kormánytól pedig érdemök feletti kitüntetés s erejük fölötti megbízatásokat is vívott ki.

A fejét vesztett haditanács mindinkább inkább meggyőződhetvén afelől, hogy a vállalat érdekében hozatandó rendeletei iránti engedelmességre többé nem számolhat, abban állapadék meg, hogy parancsolni láttatva azt, amit megtagadni nem állhata hatalmában, a tábor vezetessék vissza honába, s rendeztetése után illetőleg felkészülten indíttassék ki az oláh zendülés legyőzésére m. e. 1000 főnyi fegyveres erő hagyatván hátra Marosvásárhelynek a hír szerint körületében csoportozni kezdett oláhság elleni fedezendésére.

⁶² vezényszóra gyakorlatokat végeztet

⁶³ az állam első lépcsőfokaira való felkapaszkodás

⁶⁴ a kedvező helyzetet kereső, veszélyt kikérülni igyekvő tervszerű mozdulatsorozat

⁶⁵ Lásd részletesebben *Süli Attila*: Erdély és a szomszédos megyék hadszíntérré válása 1848-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011.) 3. sz. 76. o.

⁶⁶ Lásd: *Pál-Antal Sándor*: Marosvásárhely az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Székelyudvarhely, 2001. 295. o.

⁶⁷ kereskedelmi gócpont, központi fekvésű vásártér

⁶⁸ Erről Kemény Pál is ír emlékiratában.

Ezen védereg önkintes vállalkozókból alakítását Bethlen János gróf meg is kísérté erélyesen, ígért fejenkénti 12 pengő kr napi bért az élelmezésen kívül, de nem boldogulhata, általánossá válván a vitéz székely atyafiakban a honvágy, s főleg a szászrégeni zsákmány biztosíthatásának óhajta.

Alig kezdetének meg a visszautazás előkészületei, midőn annak híre által lepeténk meg, hogy a meggyes-szebeni vonalban császári könnyűlovasság száguldozik. Lovasok küldetének ki szemlélődésre, s azok visszatérőkkel a hírt alaptalannak nyilvánították. A kedélyek pillanatnyira beállott csillapultságát azonban újabb meg újabb ijesztő hírek, s polgári hivatalnokok által küldött hitelt igénylő figyelmeztetések újra meg újra megzavarák. Újabb meg újabb recognoscirozások⁶⁹ történtek anélkül, hogy az ellenség közeledésével ijesztő hírek valóságáról valami bizonyos juttatott volna köztudatra. Végre, hogy teljes bizonyosságra lehessen szert tenni, elhatározá a haditanács nov. 4-én, miként másnap reggeli 3 óraker Dorsner (aki későbbre a császáriakhoz átállván, a Csík- és gyergyószéki katonaságot a Bem alatti magyar sereg bejöveteleig a háromszékiek által folytatott téli csatázásban résztvételről elszigetelten császári zászlók alatt megtartotta, s Erdély visszafoglalása után tábornokká tétel) tekintélyes csapat által támogatott recognoscirozást tegyen. Ezen kísérlet sem világosítá fel a dolgok valódi állása felől a rebegő közönséget, mely értesülve afelől, hogy Bethlen János gróf aznap reggeli 7 óraker fővezér Somborit ágyában kényelmesen nyugodva találta, az a bátorlét kétségbehozhatlan kezessége gyanánt üdvözlötte, s megszűnt félni azon ellenséggtől, mely (ellenséges tábor számos és hitelt érdemlő tagjai bizonyágtétele szerint) még az azelőtti nap délelőti 3 óra tájatt már a Marosvásárhelyhez egy orányira fekvő Nyárádító nevű helységet megszállotta, s előrseit azon jóval innen fel is állította volt. A kedélyek ezen így kiokoskodott nyugalma is csak egy-két oráig tarthata, mert már déltájat a félrevertetni kezdett harangok hangja, teljes hitelességgel tudatá az ellenséges tábornak városunk határán belőli érkezését.

Az illetén meglepetés által előidézett zavart öregbíté a haditanácsnak afeletti habozása, hogy a császári tábor kikérésével hazavonulás vagy az azzali szembeszállás lenne é tanácsosabb? Végre kínos vajadások közt azon elhatározottság születék, hogy az ellenség elibe vezetessék a székely tábor. Úgy is lón. A sereg kivezetetett, s mint a dologhoz értők állíták igen jól fel is állítatott, s miután az ellenvezér fegyverletételt s maga megadást követelő parlamentjének azon felelet adatott, *hogy a székely nemzet nem a császár s annak serege ellen, hanem csupán magyar véreinek az azok gyilkolására felkölt oláhok elleni védelmére szállott táborba, s a fegyvert addig míg ezen feladatát meg nem oldandja le nem teheti: a császári 18 ágyú megdöröndülének, s azok viszonzására a székelységnek egy ágyúja sem levén, legkisebb csatákísértés nélkül, előbb a huszár Sombori s Berzenczey vezénylete alatt, azután a gyalogság is eszeveszett futásban keresé menedékét, s a városon keresztül minden rend nélkül szaladott a Székelyföld felé és csupán azon Marosvásárhelyt toborzott önkintes csapat merészél jól irányított lövéseivel nyugtalanítani az ellenség tüzéreit, mely csaknem egyedül állá ki későbbben a szinte 2 hónapig folyvást tartott háromszéki csatázást. Ezen rémítő futás láttára, tartva a császáriak kíséretében volt tömérdek lándzsás oláhság általi felkoncoltatástól, s a város felgyújtatásától, a városi lakosság nagy része a székelyföldi szomszéd falvakba szaladott. *Haec facis Troiae dum caperetur erat!*⁷⁰*

Így végződé a hon mentésére rögtönzött örökre gyászos emlékü székely expedíció, melyért felelősséggel tartoznak mindazok, valakik többszöri s komoly figyelmeztetések dacára télen nézék el azt, hogy egy minden tekintetben jellemtelen Berzenczey, aki fennmaradható vészteljes következeteket ujjal mutató eszközök segédelmével óriási népszerűsége vergődhessek el, de felelettel tartozik mindenkifelett azon kormány, mely az egy pár órai társalgás, s csak egy szónoklata hallása által is könnyen és merőben kiesmérhetett Berzenczeynek megengedte azt, hogy a veszélyben forgott haza s nemzetiség megmentésére irányzott szent vállalat élén közbotrányt is okozólag komédiáskodhassék!!

A székely tábor szélyelszaladása után feladást tolmácsoló s kíméletért esedező követséget küldé a város a császári táborba, mely ünnepélyes biztosítást hozá fővezér Gedeon altábornagytól aziránt, hogy ha a város kész a császárnak hűséget eskünni, s a vár tüstint átadatik: *a személy és vagyon*

⁶⁹ felderítés, felderítő akció

⁷⁰ Ezt csinálta Trója, amikor az elesett.

bátorság sértetni nem fog. A tanács és esküdtközönség a feltételek teljesítésére magát kötelezé, a várba még estéli 7 óra tájatt császári katonaság vonula be, a sereg több része éjjelre a táborba hagyatván.

A fővezéri adott szó szentsége azonban botránkoztatólag megszegetett, mert másnap reggel a tábor levonulván az annak kíséretében jött m. e. 3–4 ezernyi lándzsások, melyek nagyobb részint száz és főleg oláh köznépből állának, sáskasereg s haramiabanda gyanánt boríták el a várost, meg-rohanva, betörve a házakat, s azokat, melyek lakóik elszaladása miatt üresen valának, sőt azokat is, melyeknek lakói az ellenállásra elég bátrak, vagy a maguk megváltására elég okosak nem valának, a szó teljes értelmében kirabolták, némely házakban tribunjaik főnöksége alatt felállított fegyveres örök által strázsált tanyát ütven fel ötvenenkint-százankint, s azokból száguldozván kirablás végett, s azokba hordván össze a felosztandó ragadományokat. Ezen lándzsásokhoz csatlakoztak fegyvertelenül cs. gyalog s lovas katonák is – kosarakkal. Zsákokkal ellátott markotányosnéktől kísértetve, kik azonban úgy vettek részt a rablásban, hogy a házak megrohanására s ajtók betörésére, zárok fel és lefeszítésére maguk előtt bocsáták a felfegyverkezett, s olykor magukat fegyverkutatásra kiküldötteknek vallott lándzsásokat. Harmadnapig tarta az illetők által teljesen ignoráltatni látszott ezen rablás, melynek áldozatul egynehány emberieletlen kívül, hogy mennyi kincs esett, képzelhetni azon körülményből, miszerint a parasztozalmak első hírére a vidéki nemesség minden féltöbb portékáit, pénzt, ezüstjét Marosvásárhelyre küldötte vala biztosíthatás végett, a Székelyföld szomszédságába helyezett bizalommal.

Mennyire tétethetnek ezen egy császári altábornagy innepélyesen s capitulation feltétele gyanánt adott szava szentsége sértésével történt – s az azt elkövetőket és elnézőleg megengedőket egyiránt bélyegző rablásért – egy magát önkéntesen, minden ostromoltatás nélkül feladatt birodalmi városban felelősekké a császári katonatisztek, meg tetszik a következőkből, annak előre bocsátása mellett, hogy volt egyetlen egy példánya a mocskot portépején⁷¹ meg nem szenvedő régibb lovagias tisztikarnak nyugalmazott császári alezredes *Lindner*⁷² személyében, aki kezdetben téparancsnokká tétetvén, lovagias erélyességgel lépék fel mind a lakosság védelmére, mind a császári sereg becsülete megmentésére, maga személyesen is űzvé ki s fogatván el a rablókat mindaddig, míg látva fáradozmainak az illetők általi támogatás megtagadása miatti sükertelenségét, hogy a szenvedélyesen űzett s pártolt vandalizmus részesének ne tartathassék, téparancsnoki hivataláról a vásárhelyi polgárok s menekültek örök háláját kiérdemelten lemondott.

1. A városi házaktól elrabolt pénz és ezüstnemű nagy része a zászmányt elrejtteni nem tudott rablótól, katonatisztek által elvetté, többnyire a városba szállítottatott.

2. Cs. k. nyugalmazott őrnagy gróf Bethlen Ferenc⁷³ törvényes biztosa Bágya Zsigmond,⁷⁴ főnöke pénzével s ezüstjével menhelyet a helybeli franciskánusok kolostorában keresvén, szállásáról a szobájában tanáltatott pénzel s ezüsttel a várba kísértetett, s ott levetkezettvén a zsebeiben tanált aranyoktól – lájbijába varrt egynehány ezer pengő forintnyi banknotáitól megfosztatva – fogházba záratott, s abban járnai is alig képes beteg ember télire négy napig csaknem az éhen halásig kínoztatott. Sikerülvén végre jó barátinak közbenjárása útjára felvilágosítani azt, hogy az állítás szerint urasága kincsével megszökött udvari tisztnek nem tartathatik, szabadon bocsátatott Bágya, s az is megígértetett, hogy a tőle elkobozottak vissza fognak adadni. A pénz és ezüstnemű kézhezvétele végetti megjelenésekor azonban az ezüst kereken eltagadtatott, a véle együtt felvitetett hét nagy zacskó ezüstpénz közül csak öt adatott visza, és az is bankjegyekkel felváltva, és a zsebéből kivett 300 arannyi rolók és a lájbijába vart banknotákról a városparancsnok (jelenleg tábornok és károlyfejérvári parancsnok August⁷⁵) emlékezni sem akarva, azokra Bágya őket környülményesen

⁷¹ kardhordó

⁷² Anton Lindner, a cs. kir. 62. (Turszky) gyalogezred nyugállományú alezredese.

⁷³ Bethlen Ferenc földbirtokos, cs. kir. kamarás, Bethlen Ferenc (1800/1801–1875) honvéd őrnagy apja.

⁷⁴ Bágya Zsigmond (†1852) a nagyenyedi kollégium elvégzése után Bécsben tanult. Erdélybe való hazatérése után nem vállalt politikai szerepet, csak a kulturális életben.

⁷⁵ Wardener, August, báró (1785–1848) cs. kir. altábornagy, az észak-erdélyi cs. kir. csapatok parancsnoka.

és a véle együtt kizsebeltetésekor jelen volt más császári tisztre is szerre hivatkozva úgy emlékezett, hogy a követeltekéket éppen ő maga vette kezébe, s vitte a kimutatott mellékszobába, de mindhiában, mert azon felelettel, hogy – Das ist ein Lüg[e]⁷⁶ – a szobából kiutasított, s ma is sóhajtoz a soha visza nem kaphatott tetemes összeg után.

3. Várparancsnok August, leküldvén egy nagy csomó – Bethlen címerrel jegyzett – ezüstet, az akkor városunkba menekült nyugalmazott császári kapitány g. Bethlen Leopoldhoz,⁷⁷ az azt azon izenettel visszaküldette, hogy az ezüst testvér öccsége gróf Bethlen Ferencé, s egyszersmind nevezett öccse helyt levő biztosát is fölhívá, hogy küldene a várba főnöke ott levő ezüstje után. Bágya alig egy fél órai haladék közbejöttével fel is küldte az ezüst után, de hiába, mert küldöttje azon rövid felelettel, hogy a várban semmiféle ezüst sincs, elutasított, s egy nyugalmazott császári őrnagy gróf szép ezüstje nélkülözésére szoktattott.

4. Báró Bálinth József⁷⁸ lakában szállásoló egy császári katonatiszt kezébe véve a bárónak egy igen drága téli bundáját, s azt a bárónak alku következtében csak azon feltétel alatt adá vissza, hogy helyette egy más bundát vásároljon és egy köpenyegnek való posztót átengedjen.

5. Panaszt tévén gróf Bethlen Leopold Gedeon altábornagy előtt két szép lova elrablatása tárgyában, azok visszaadása megígértetett, mihelyt birtokolójuk megneveztetnék. Értesítetett lehető kíméléssel azután az altábornagy úr afelől, hogy a kérdés alatti lovak saját istállójában volnának, s az azokat talán vissza is adatta volna, ha jelen segédtszjtje azon közbeszólása, hogy a lovakra szüksége van, ezen emberbaráti kötelesség teljesítésében nem akadályoztatta volna.

6. A főiskolai könyvtár feltöretvén császári könnyűlovas katonák által, egyik a tanárok közül a várba szaladott segítségért, de a várból a gránátosok által katasztrófátván Gedeonhoz nem juthata. Megállá a várkapun kívül, esetét s a könyvtár veszedelemben forgását egymás után egy ingénieur majornak,⁷⁹ és egy gyalogkapitánynak elősorolván, könyörge, hogy az altábornagy elibe bocsáttatását eszközölnék. Mindkettő ígéré a kérésnek tösténti teljesítetését, de a tanár másfél órai várakozás után se bocsáttaték még a várba is be, csakugyan a Bibliothecában egy-két képnek összerombolásán kívül más kár nem történt.

Legyen a sok felhozható példák közül ennyi elég!!!!!!!

A hírlapokban is élénken megvitatott kérdés vala az, hogy a százok vettek-é és mennyiben részt a vásárhelyi rablásban? A dolog valódi állása ez: a császári táborral érkezett százok részint városi nemzetőrök, részint falusi lánzsásak voltak. A városi nemzetőrök között volt egynehány növendéke főleg a jogtani szebeni oskolának, kik elszánt lelkesültséggel állták útját a rabló oláhoknak, fegyveresen védelmezvén a megtámadott lakosokat – Teleki könyvtárt –, s becsületüket szep-lőtlenül őrizve a védettek örök hálóját is kiérdemlék, voltak azonban ezen nemzetőrök között fájdalom, oly tanulók is, kik névszerint Hegedűs tanárnak⁸⁰ házából sok igen drága természettudományi könyveket oroztak el azalatt míg a nevezett tanár apjánál ebédelt, s más olyanak is, kik az üresen talált úri lakokban az oláhokkal vetekedve raboltak, több más példákat mellőzve, névszerént gróf Toldalagi Ferenc⁸¹ szállásán, honnan meggyesi és berethalmi nemzetőrök fényes nappal hordák le az utcára fölállítatott három szekerekre a grófi család asztali ezüstjét, ruhatáraiban talált minden köntöseket sat., az egész családat azon köntös és fejérművel hagyva, ami falura menekülésekor testükön vala. A falusi lánzsásak pedig általában részt vettek a rablásban, annyi különbséggel az oláhoktól, hogy több helyeken védették szállásaik tulajdonosait az oláh ellen, más házaknál azonban széltiben rabolgtatván, és hogy erőszakat nem használva, többnyire üres házaknál gyűjtögettek, vagy az oláhok által kierőszakolt rablást folytatták résztvevőleg.

⁷⁶ ez hazugság

⁷⁷ Bethlen Lipót (1800–1861) 1812–1815 között a bécsi Theresianum hallgatója, 1822-től a cs. kir. kamarás, 1834–1838 és 1846–1848 között az erdélyi országgyűlések regalistája.

⁷⁸ Bálinth József (1808–1877) báró, kiterjedt birtok felett rendelkezett, mivel úrbéri kárpótlást 28 faluban fekvő birtokból kapott. Pálffy János a visszaemlékezésében Marosvásárhely dandyjeként emlegeti.

⁷⁹ mérnökari őrnagy

⁸⁰ Hegedűs János: marosvásárhelyen tanár, majd a nagyenyedi Bethlen kollégium rektora lett 1867–1873 között.

⁸¹ Toldalagi Mihály, Marosszék főkirálybírójának apja. Nagyercesei gróf.

Gedeon hat napig mulata Vásárhelyt, rendezé a katonai kormányt, s annak minden hatóságokat alá rendelt. Elindulása előtt kezeseket kívánt a várostól – s azokat, kiket e végre megbízottak kijelöltek ú.m. Kemény Pált,⁸² g. Teleki Eleket, P. Lázár Józsefet,⁸³ id. Berzenczei Ferencet, Gyárfás Domokost,⁸⁴ Török János,⁸⁵ reform. tanárt és Csernát József polgárt az elindítás reggelét megelőzőt éjjel elfogatta,⁸⁶ fegyverek között a várba kísértette, s alig engedte csak annyi időt is hogy magokat a szükségességekkel elláthassák, a családaktúli búcsú s házaik elrendelhetése végetti hazabocsátást kérelmetlenül megtagadva Szeben felé útnak indította. Ezen nyomtatott hirdetemnyekben is *kezeseknek* nevezett egyének – kik közül csak az utolsót lehete valósággal városi polgárnak nevezni – Szebenben a kaszárnyába zárattak, s hadifoglyok gyanánt őrzöttettek a legbosszantóbban mostoha bánással illetettek, míg Teleki, Kemény és Gyárfás rokonai közbenjárása útján hat hét múlva kemény kezeslevél adása mellett, a többi pedig Szebennek Bem általi bevétele alkalmával⁸⁷ ki szabadulhattak.

Gedeonnal Szeben felé vonult a császári tábor, a szász nemzetőrökkel s lándzsásokkal, és az oláh lándzsások nagyobb részével együtt, igen kevés rendes katonaság hagyatván a várban, és mintegy 600 oláh lándzsások. Ezen lándzsások a reformátusak várbeli nagytemplomába szállítottak, s azt szentségteleníték, összverombolták, bécsúnyították úgy, hogy az elaljasadottsággal párosított vallástalanságnak hasonló példájára az újabb idő történetében bajosan található. De mit is lehetett várni olyan katolikus főtisztektől a reformátusoknak egyebet, akik a franciskánusak helybeli templomába is dragonyos lovakat köttetni nem iszonyodtak!

A várparancsnok August és őrnagy Klokotsán⁸⁸ által kezelt katonai kormány hirdetményei szerint feladatul tűzte vala ki magának a megzavart rendnek helyreállítását, s ezt meg is oldá szokása szerint úgy, hogy a minden jogi viszonyok zavarát hozá napirendre eléggé esmeretes erélyességgel.⁸⁹ Minden magyar ellenségnek, minden oláh szövetségesnek s hű alattvalónak tekintetvén, az igazság kiszolgáltatása ezen szimpatiaik és antipatiaik szabályai szerint történt. Az oláhok ennélfogva megerősödtek azon hitükben, hogy a császári fegyverek győzedelme saját ügyük diadala, s mivel ezen ügy a megízeltett rablás által életbe is nyereséggel léptettethetett kommunizmus vala, mely contagiosus⁹⁰ természeténél fogva a magyar ajkú parasztságra is könnyen elragadt, a földesurasági birtok ezen katonai rend uralma alatt újból ostrom alá vétetett, s még főparancsnoki védelvelek által is csak ritkán védelmezethetett a vármegyei magyar földön, mert a Székelyföldön ezen métey ennyire még nem fejlődhetett ki, s az azon lakó kevés számú oláhság a székelység túlnyomósága által féken tartott. Öregbíté ezen zavarokat még az is, hogy a vármegyei magyar földön a közigazgatás gyeplőjét kezökbe a szebeni oláh Comité által kinevezett praefectusak és tribunok ragadák, kiket zabolázni a katonai parancsnokoknak, ha kedvök lett volna is, hatalmuk nem vala, azok kimagyarázhatatlan önhittséggel dacolván a katonai rendeletekkel, s a kormányzást mindenáron oláhosítani törekedvén, elannyira például, hogy egy Küküllő megyei s a község által elfoglalt jószág visszaadása tárgyában, a császári nyugalmazott kapitány adminisztrátorhoz

⁸² Kemény Pál (1793–1854) politikus. 1832-ben a marosvásárhelyi Casino alapító tagja. A szabadságharc idején minden ékszerét és ezüstjét a „haza oltárára” tette. 1850-ben írt emlékiratában ő is részletesen leírja az erdélyi polgárháború eseményeit.

⁸³ Lázár József (1782–1865) királyi táblai írnok, kapitány, de katonai pályáját 1815-ben befejezte. A marossszéki ellenzéki párt tagja. 1848. június 15-től szeptember 22-ig a Marosvásárhelyen működő polgári őrsereg parancsnoka. Részt vett az agyagfalvi gyűlésen. A szebeni fogságból való szabadulása után Magyarországra menekült. 1850-ben Szatmár megyében tévedésből elfogták, majd rövid fogság után szabadon engedték.

⁸⁴ Gyárfás Domokos: a székelyudvarhelyi ref. ev. kollégium főgondnoka.

⁸⁵ Török János (†1854): a marosvásárhelyi ref. ev. kollégium történelem tanára. 1854. március 10-én felségárulás vádjá miatt felakasztották.

⁸⁶ Lásd: *Sebestyén* 2010., ahol még szerepel: gr. Lázár Móric, Szabó Mózes és ifj. Jenei József.

⁸⁷ 1849. március 11.

⁸⁸ Clococeanu, N.: császári őrnagy, helyőrségi majd városparancsnok.

⁸⁹ Clococeanu őrnagy a polgárokat a város felgyújtásával fenyegette, megtiltotta a gyülekezési jogot, az orvosok is csak külön engedéllyel mehettek beteghez sötétedés után.

⁹⁰ contagiosus: ragályos, fertőző

magyar nyelven intézett kérésvélre, annak távollétében, segédje a muzsnai híres szász pap Roth,⁹¹ a bépanaszolt magyarokhoz irányzott rendeletét oláh nyelven írta!

Egy ilyen kormányznak hosszú életet se jósolni se kívánni nem lehet, attól még a legschwarz gelb[eb]eket⁹² is elidegenítvén a becsület s jognak magyar szívben elnyomhatatlan s fojthatatlan ösztöne. Nem is tartta sokáig mert a Bem alatti magyar seregek közeledésének a közönség előtt titokban tartott hírére, a várban pakolni kezdenek, s az esztendő utolsó napja reggelén minden hírtétel nélkül ki- és elvonul a császári katonaság Segesvár felé oly futáshoz hasonló sietséggel, hogy a sütőházban a megdagasztott tészta a tekenőbe s a sütökemencék behévíve tanáltattak, a vár egyébbiránt merőben üresen hagyatván. Ezen hirtelenkedés az azután még csaknem két hét múlva megérkezett magyar seregektől félelem⁹³ által nem indokoltatható, s felsőbb rendelet következtése sem lehetett, mert azután is egy darabig a General Commandónak a várparancsnoksághoz intézett több rendeletei érkezének: annak okát annál fogva a közvélemény abban kereshette, s valószínűleg fel is tanálta, hogy a várparancsnokságnak a rablás ideje alatt gyűjtett kincsei bátoraságosítottásáról kelle gondoskodni, amit igazolt mindaz, hogy szemtanúk bizonyosága szerint több szekeret valának efféle vásárhelyi emlényekkel megrakva, mind az hogy a várparancsnokság ezen fölhatalmaztatás nélkül elkövetett tettét hitelt igénylő adatok szerint, a General Commandó előtt azon merőben alaptalan kohlománnyal kívánta menteni, hogy a császáriaknak kitoró félben lévő szicíliai Vespertől⁹⁴ lehet tartani.

Mivel pedig Gedeon falakra ragasztatott plakátjában arra kötelezte magát, hogy a várost ha magát békésen viselendi, minden ellenségek ellen védelmeztetni fogja a császári fegyverek által, és mivel a magyar sereg közeledéséről még akkor értesülve nem volt, városnak az oláhak általi megtámadtatástól és ismételt kiprédáltathatástól félni annyival inkább lehet, mivel a császáriak nemzetőrségét lefegyverkezették, s minden feltalálható fegyvereket beszedtek volt, nem mulatta el a Városi Tanács a General Commandót a vár felhagyatásáról, a lakosság vészkörnyezett fedezetlen állásáról értesíteni, ami által minden bekövetkehető eseményekérti felelősség kétségtelenül a General Commandóra szálla által. Nemde megfoghatatlan, és az Erdély irányában követett kormánypolitikát borzasztóan jellemző-é ennél fogva az, hogy Erdély közelebbi visszafoglaltatása alkalmával Marosvásárhely azért, mivel a Bem alatti magyar seregek meghódolt 64000 pengő Rforint sarccal róvatott meg.

Csaknem két hétig vala Marosvásárhely mind a császári mind a Magyar kormánytól elszigetelten – független állásban, a közlekedés teljes elzártsága miatt a bizonytalanság kínjaitól –, hitelt igényelhető felvilágosítás útján sem menekedhetve mindaddig, míg Bem előcsapata megérkezének⁹⁵ s a küldölgök állása felől felvilágosítának.

Aki még emlékezik azon vértlázító bényomásra, melyet az egymással századok óta ellenséges viszonyban állatt szász és oláh nemzetiségek magyarok elleni szövetségének oly sok ezer meggyilkoltatott magyar vére kiontása által valósult híre országzerte okozott, aki még emlékezik azon elkeseredettségre, melyet előidézett annak tapasztalása, hogy azon császári katonaság, melytől a

⁹¹ Roth, Stephan Ludwig (1796–1849) politikus, lelkész, író. Az 1841-i erdélyi országgyűlésen Erdély nemzetiségi kérdéseinek megoldására a svájci példát hozta fel, de javaslatát elutasították. Kezdetben támogatta az uniót, de később megrendült a bizalma a magyar politikusokban. Részt vett a balászfalvi román gyűlésen és támogatta Avram Iancu. A polgárháború kitorésekor Puchner őt nevezte ki Meggyes vidéki császári biztosnak, s ebben a minőségében ő ítélte halálra Bătrăneanu Alexandru prefektust és Vasile Simonis tribunt. Csány László utasítására 1849. április 21-én muzsnai lelkészi lakásában elfogták, Kolozsvárra szállították és 1849. május 11-én kivégezték.

⁹² fekete-sárgákat

⁹³ Marosvásárhelyt 1849. január 13-án szabadította fel Bem tábornok.

⁹⁴ Szicíliai vecsernye: 1282. március 30–31., a szicíliaiak fölkelése I. (Anjou) Károly király ellen. Elnevezése onnan ered, hogy a fölkelők a vecsernyére hívó harangszót beszélték meg jelnek a megszállók legyilkolására és elűzésére. A fölkelést főként nemesek szították, akik a pápa uralma alá kívánták rendelni magukat, IV. Márton azonban határozottan elutasította ezt. Az Anjou és az Aragóniai ház között kitört 20 évig tartó háborúba bekapcsolódott a Földközi-tenger egész nyugati medencéje.

⁹⁵ 1849. január 13-án Tolnai Gábor őrnagy 480 főből álló marosszéki előőrsé eléri és visszafoglalja Marosvásárhelyt. Ekkor érkeznek a Mátyás-huszárok első egységei is, 135 fő.

fellázított oláhság ellen segély váratott, fegyvereit éppen ezen oláhság magyarok elleni támogatására szövetségesként használja, s aki végre még nem felejthetett el a székely tábor szelylezaladásával megírsított remények fájdalmairól, melyiket az alkotmányos szabadság s királyság leghívebb pártolói szívében is öregbített azon a megkísértett császári kormányzás iránya s modora által eszközölt meggyőződés, hogy Erdélyben a császári fegyverek győzelmének eredménye elvégre is csak az elannyira gyűlölt szász és oláh uralom általi örökös bosszantatás leend: nem csudálkozhatik azon, hogy Bemet s győzelmes magyar seregét – minden magyar érzelmű – lelkesült elragadtatással fogadá, s bennök veszélyben forgott élte nemtőjét, s istentelenül felkoncoltatott rokonai gyilkosainak, feldult vagyoni rablóinak megbosszulóját idvezlé.

Míg az örvendők örvendének – a *gaudebis minus, dolebis minus*⁹⁶ szabálya szerint oeconomisálókát két körülmény, éspedig aggasztólag lép meg csaknem ösztönszerűleg, s annál természetesebben, mivel mindkettőben, mint a következés eléggé tanúsítja az öröm virágai kora hervadásának okai rejlenek. Ezek közül mellőzve azt, hogy a sereget általában fegyvelembeni szokatlanság, s tisztetek pedig harcias komolyság helyett hetvenkedés, s a megtamadatt alkotmány védelmérei elszántság helyett republicanismussali hetykélkedés – egy majdan halálössá válandó betegség előjelei gyanánt – jellemzék.

1^{so} vala Bemnek a polgári kormányt képviselendő teljes hatalmú biztos nélküli föllépése s működhetése. Ritka jelenség ugyanis az, hogy ugyanazon személyben egy fő hadvezérnek s polgári fölkormányzóknak kelletkei párosulva találtassanak fel, és ha az astrolenkai hős⁹⁷ éppen olyan ügyes kormányzó lett volna is, mint amilyen derék hadvezér volt, idegen létére politikai viszonyainkkal népünk jellemével s a használható egyéniségekkel teljes esméretlenségénél fogva alkalmas a magyar kormány feladatának megoldására nem lett volna. A kormány ezen elmulasztásának, melyet a kalandori könnyelműségéről elannyira ismeretes Teleki Sándor⁹⁸ grófnak Bem melletti szerepeltetése még kiáltóbbá tón következése lett az, hogy a hadvezéri zsenialitása által örök dicsőséget s az oláhak gyilkolásai megszüntetéséért örök hálánkat is érdemelt Bem apánk, a személyben összpontosított katonai s polgári hatalom kezelésében úgy beleszeretett, hogy abban senkivel sem akarva osztozni, a rendeltetésöknek megfelelni kívánó országos biztosokkal szüntelen veszekedett, azoknak hatását pedig kik egy győzelmes vezérrel versenyés önmegtagadással is kikerülni kötelességöknek esmerék nullifikálta, a hadsereg s lakosság érdekének veszélyeztetésével. Ezen elmulasztás következése lón az is, hogy Bem inkább hadvezéri mint kormányzói jelleménél fogva, hazánkna a Magyar kormányhoz ragaszkodott vidékeit is ostromállapotban tartván, a katonai mindég bosszantó uralmat az azáltal eléidézettmi szokott megelégedetlenséget, s minden jogi viszonyok zavarba hozását elannyira meghonosította hogy a katonai kormányzók helyébe későbbben kineveztetett kormánybiztosoknak soha sem sikerülhete a felbontott álladalmi rendnek helyreállítása.

2^{ik} vala az, hogy Berzenczeinek a székely mozgalmak előidézése-vezetése és sárba juttatása által magokat eléggé megemertetett párthívei, honmentő elvrokonok s ügybarátok gyanánt tolakodhatának a magyar sereg főnökei esmérettségébe, s hajtásuk szerint bajtársilag fogadtatván, bizalom által tisztelten folytathaták az értelmiség és szeplőtlen jellem gyanúsítgatásával biztosított elébbi pályájukat. Ennek következése lón az, hogy ezen a fennebbiekben eléggé megismertetett párt irányt adólag csempészvén bé szellemét és jellemét a helybeli Magyar kormány rendszerébe, a város s vidéke ismét a régibb hetykeség-hetvenkedés-handabandázás-hiúság-pártviszály a bosszú színterévé vált. Ennek következése lón az is főleg, hogy egy magát forradalminak híú spekulációból nevező politikai elv s rendszer nélküli pártnak hatályos tekintélyhez – az intelligencia s tiszta polgári jellem félrelökötéséveli jutása, a schwarczgelb⁹⁹ érzelműiket az osztrák császári fegyverek győzelmé után csengőbbekké, az alkotmányos szabadság és rend barátait pedig a Magyar kormány iránt bizalmatlanokókká tevé, mégpedig a magyar ügy kivívandását szembetűnőleg nehezítőleg.

⁹⁶ Minél kevésbé örülsz, annál kevésbé fájlalod majd.

⁹⁷ Osztrolenkai csata: 1831. május 26-án Bem megakadályozta a lengyel csapat megsemmisítését. Ő vezette a könnyűlovasságot és a tüzérséget.

⁹⁸ Teleki Sándor gróf (1821–1892) Kővárvidék kapitánya, illetve teljhatalmú kormánybiztos. Őrnagyként az erdélyi hadtest főbiztosa. Világosnál fogságba esett.

⁹⁹ osztrák

Bem a sereg s helybeli kormány rendezése közben értesülvén Puchnernek közeledéséről – Forró¹⁰⁰ alezeredest főparancsnokul hátrahagyva seregeit Meggyes felé indítá, s az alig három órai távolságban szembetámadt osztrák táborral győzelmesen csatázták, azt Szebenig folyvást kergetvén. Ezen győzelem Vásárhelyt végpusztulástól menté meg. Puchner ugyanis, jövő útjában Küküllővárt ebédelvén az ottan jelen voltak tanúbizonysága szerint azt nyilvánította, hogy Vásárhelyt le fogja égetni, s lakosságát kardélre fogja hányatni. Ezen egy keresztény hadvezért elannyira bélyegző nyilatkozatnak híre elébb hitre sem tanált, míg a gálfalvi csatából¹⁰¹ érkezett több császári katonafoglyok azon önkéntes vallomása által nem hitelesítettet, hogy a város felgyújtása s polgárai legyilkolása, nekik még a csata előtt már utasításul vala adva. Mint későbbre hitelt érdemlő módon kiviláglott az egyébiránt szelíd emberségességéről esmeretes Puchnert ezen kegyetlenség tervezésére August volt vásárhelyi várbeli parancsnok fennebb érdekelt megszaladása mentségül használt azon koholmányának elhívése határozta, miszerént őtet s a császári katonaságát, Vásárhely – szicíliai Vesperral tervezte volna megelenni.

Bem eltávoztása után Forró alezeredest rendezni kezdé viszonyainkat.¹⁰² A magyar katonakormányt, az annak felsőbbbsége alá rendelt város s vidék, akkori állapotát s azzal együtt a forradalmi nyereményeket is jellemző intézkedéseket eredményeikkel együtt megismerhetni a következőkből.

1. Három személyből álló Comité alakított¹⁰³, mely elébb a Forró, későbbben pedig a marosszéki nemzetőrség főparancsnoka Lázár Dénes¹⁰⁴ gróf elnöklete alatt kezelte a polgári-rendező-kormányzó s bíraskodó hatalmat a város és Marosszék körületén kívül, Torda megye felső kerületében is. Csudálatosan vala ezen Comité alkotva, mert annak elnöke jó katona lehetett ugyan, de a polgári ügyek kezeléséhez érteni vagy nem tudatt, vagy nem akart – azokat merőben a tagok kényére bízván, egyik tagja pedig *gróf Teleki Elek*, egy soha semmiféle politikai szerepet nem játszott olyan egyéniség volt, aki jelentéktelensége öntudatában nem is igényelt addig semmi kitüntetést, s meg is elégedett azzal, ha szabad szelleműnek tartatott, s hogy annak tartassék, könnyen reá is engedte magát vétetni minden mit az ügynevezett szabad szelleműek míveltek, kivéve a szembetűnőleg piszkos dolgokat, melyektől becsületességi ösztöne megóvta. A második tag vala Bereczki László, kit falusi homályából önkéntelenül léptete fel a Berzenczei-párt a korteskedés toborzó zászlaja alá, a havasalji székelység előtti tekintélyét fölhasználándólag, de a káplárságnál feljebb hatolni se nem tudta, se talán nem is akarta, s ennél fogva a Comiténak is inkább csak nominates¹⁰⁵ tagja volt, és

¹⁰⁰ Forró Elek (1813–1893) cs. kir. alszázados, 1848. október 23-tól honvéd százados, december 30-tól vezérkari őrnagy, 1849. január végétől alezeredest, a marosvásárhelyi katonai kerület parancsnoka. Április 18-tól alezeredest, a hátszegi és bánzági határkerület parancsnoka. Ő vette be Déva várát. Aradon hat év várfogságra ítélték, majd 1851-ben kegyelmet kapott. Haláláig bajtársa, Antos János vendégeként Abonyban élt.

¹⁰¹ Bem győzedelmeskedett a császári sereg felett a Gálfalva-Szőkefalva határában zajló csatában 1849. január 17-én.

¹⁰² Bem Marosvásárhelyen kelt rendeletével elmozdítja az ellenséggel együttműködő Lázár János főbíró és társait, akik üdvözlésére siettek. Helyettük kinevezi Hajnal Józsefet főbírónak, Hints Miklóst, Csíki Józsefet, Topler Simont, Szathmári Mihályt és Ajtai Mihályt a Magisztrátus tagjának. Az esküdt közönség élére Nagy Imrét állítja. Lásd: *Sebestyén* 2010. 37. o.

¹⁰³ Megalakítják a Kormányzó Hadi Bizottmányt, a város legfelső katonai hatóságát. Élére Forró Elek került, mellette gr. Lázár Dénes és Szentgyörgyi. Forró alezeredest parancsot adott Marosszék előjáróinak, hogy fegyverezzék le a román légiót és tartóztassák le azokat, akik a magyar lakosság ellen atrocitásokat követtek el. A letartóztatott személyeket Vásárhelyre szállították, köztük Rác Pétert, akit halálra is ítélték.

¹⁰⁴ Lázár Dénes gróf (1816–1881) 1848. szeptember 5-től a Kolozs megyei nemzetőrség összeírásai biztosa. Október 18-tól őrnagy, a marosszéki dandár parancsnoka, részt vett a Székelyföld körüli harcokban. 1849-től a marosszéki nemzetőrség parancsnoka, később alezeredest. Harcolt az oroszok ellen, végül Komáromba menekült; ott tette le a fegyvert. Lásd: *Bona Gábor*: Tábarnokok és törzsisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. 475. o.

¹⁰⁵ névleges

annak működéseiben sem igen vett részt. A harmadik tag volt *Bíró Mihály*¹⁰⁶ Berzenczey kegyence – kinézett sógora – a pártnak alkirálybíróssággal tekintélyesített tagja, aki korlátozott tehetséggel s még korlátozottabb esmeretű levén, jelentőségét inkább buta bátorsága, tevékenysége s kény szerénti használhatósága által vívta ki, s ennél fogva a pártnak inkább keze-lába-karja, mint feje volt. Hogy egy ilyen egyéniségekből alkotott Comité feladatai felfogására – cselekvendői tervezésén – céljai kitűzésére s célirányoson következetes működésre képes nem lehetne, szembetűnő, valamint az is, hogy magának önerején irányt adni képes nem levén gyengeséget palástalando hatalom fitogtatásai irányát azon párt határozhatja meg, mely az önként kínálkozó alkalom kizsákmányolására készen állt. Ilyen vala a Berzenczey-párt – de fő nélkül, mert a főnek a székely tábor elszaladása után kedves székely atyafiai között nem érezte magát bátorságban Galicián keresztül Magyarhonba menekült volt, mely Bíró Mihályi egybekötötésénél s azon körülménynél fogva, hogy tevékenységi tekintetében a Comité valóságban csakis Bíró Mihályból állt, a Comitét úgy tekintette s használta is mint saját pártérdekei törvényhozó, ítélő s végrehajtó bizottmányát. Így törvényszeres köntösbe öltöztetvén ezen párt eddig csakis bitoroltnak tekinthetett hatalmát felosztató tagjai között a városi s vidéki hivatalokat, elítéltetetté függőben volt pereit, követeléseit, felhajtató adósságait, s megbüntetteté ellenségeit, kénye s kedve szerént. Ezen egy hitelét veszített s tömérdek okozott károkért felelőssé vált pártnak eszközévé törpítetése által, a Comité nullifikálá a polgári kormány tekintetét – hitelét – s fájdalmasan hiúsítja meg a magyar sereg győzelme által élesztett reményeket, felelőssé tevén magát egyszersmind a Magyar kormány irányában mindavval, hogy a magyar ügy ellenei bosszantására – ingerlésére s bosszújuk örökítésére – mindent megtett, mindavval, hogy annak érdeke biztosítására semmit sem tett.

2. Gróf Lázár Dénes a marosszéki nemzetőrség parancsnokává, s későbbben a Comité elnökévé is tétetett. Ezt jellemző esemény gyanánt kelle kiemelni azon okból, mivel a magyar forradalom lemoshatatlan szennyfoltjai közé tartozik, hogy már még a lelkesültség fényszakában, ilyen egyéniség szereplni merhetett. A nevezett gróf fia azon medgyesfalvi Lázár József grófnak, aki családjával együtt a középidő rabló Ritterei¹⁰⁷ emlékezetét eleven emlékezetben tartó példánya vala a mindent pornak tekintő arisztokráciai dölyfnek, jobbágyait sanyargató kényuralomnak szomszédait rettegésben tartó vadságnak akinek nép száján forgó választott mondása vala az, hogy *az Isten az égben a Lázár Meggyesfalván az Úr*. Ezen rettenetes úr, ki a márciusi napok előtt kevéssel a piaci boltokban Kossuthnak a Kossuth-szivarok borítékára nyomott képe szeméit gúnyolódva szúrogatta ki, s Berzenczeyt bitófára méltó néplázítónak nevezgette, a márciusi napok beköszöntével rögtön s azonnal levetkezvén az ő embert s felöltvén az új embert, mint a vitriolban rézzé változott vas, átalakula a legszabadabb szelleműek kolomposává, tisztelé Berzenczeyt, imádá Kossuthot – száján pengeté s ablakaiban illuminálá a szabadság-egyenlőség-testvériség ízetlen versekkel is megtisztelt szentháromságát. Hibáznék azonban aki azt hinné, hogy mindezeket a nagy úr csupán az egész éltében sértegetett nép bosszújától féltében tette volna, ő ijedtében spekulált is, mégpedig arra, hogy úri magasságából leereszkedéséért föl fog magasztaltatni, s nem csak nem fog az oly sokszor megsértett emberiség irányában elkövetett kegyetlenségeiért számolás alá vonatni, hanem még oroszláni részt is fog nyerhetni a forradalmi zsákmányból. Számításában nem is csalatkozik, mert termeiben Berzenczey s párthívei csaknem tanyát ütének, s rangja napjától fényt kölcsönözének, ő maga a városi nemzetőrség parancsnokává téteték mint jószágaiban elhíreszteltet, avégett, hogy volt szolgáló embereit földesurak iránti engedelmességre fegyveres erővel is kényszeríthesse: fiai közül Albert¹⁰⁸ őrnagyá s meggyesi térparancsnokká, Móric¹⁰⁹ a magyar hadsereg titulásis élmezési főbiztosává, Dénes a marosszéki nemzetőrség parancsnokává s a Comité elnökévé is téteték, s anélkül, hogy kinevezetésükről a Közlönyben valaha említés tétetett volna, több ezer pengő Rforinokra rugó hópénzt s naponként 27 ló porciót húza a grófi egalitá család az álladalmi tárákból, egyéb forradal-

¹⁰⁶ Bíró Mihály (1814–1881), marosszéki földbirtokos, 1848 előtt derék-székbíró, majd királybíró, 1851–1853-ban az erdélyi függetlenségi összeesküvés résztvevője és elárulója.

¹⁰⁷ rablólovagság

¹⁰⁸ Lázár Albert (1813–1884) kilépett cs. kir. hadnagy, 1849 januárjától parancsőtiszt Bem mellett, március 18-tól honvéd őrnagy, Medgyes térparancsnoka.

¹⁰⁹ Lázár Móric (1817–1865), marosszéki jegyző, élmezési biztos a honvédsereg mellett.

mi nyerevényeken kívül. A család nevezett tagjai közül azonban legkitűnőbbben s legtartósabban szerepele Dénes. A bécsi ingenius akadémia¹¹⁰ ezen neveltjét jellemzik még az erdélyi forradalom első felvonása alatt a székely tábor széllyelszaladása előtt e következő tények:

a) Kiküldvén a marosszéki nemzetőrökkel portyázni a mezőség szélére a falvakat minden meghatalmaztatás nélkül keményen megsarcoltatta, s a rajtok felvételét tetemes összegekről soha sem számolt.

b) Radnóton és vidékén a magokat addig békésen viselt oláhokat lövette mint a vadakat, s közülük 26⁰⁰ a fűzfákra felakasztatatt.

c) Órnagyá nevezte családja ügyvédét Lörinczi Józsefet, aki a vezénylete alá bízott nemzetőrökkel meglepte a város közelében fekvő Sópatak nevű helységnek békés és semmi mozgalomban részt nem vett oláh lakosait, őket kirabolta a szó teljes értelmében, házaikat felgyújtatta, s hogy az elraboltakat vissza soha követelhessék, agyon is lövette a Maros partján úgy állítva fel, hogy holttesteik a vízbe hullhassanak. Ezen őrnagy pártfogoltása miatt kérdőre se vonattathatott, s későbbre a régeni expedícióban kapott sebei miatt elhalálozván – özvegye őrnagynéi nyugpénzt húzotta a Magyar álladalom pénztárából.

d) A székely táborral felment Régenbe is, s a főhadiszállás helyén Abafáján báró Bornemisza Pál szobáiban – ki nyilván Móric testvérével együtt a kaszteneket-ruhatárokat azokból komisz rablóként drágaságokat s még ingeket is lopott, s illetén működését még annak *hogy magyar Mágnásnak magyar mágnásnál rabolni istentelen gyalázat* – szemére lobbantatása után sem hagyta félbe.

e) A székely táborral együtt elszaladott, a Székelyföldön bujkált, de a háromszéki csatázást kikerülte gyáván, s a magyar sereg Vásárhelyre érkezése után mégis előállt mint hős, s vitéz tettei fölemletésével kierőszakolta alkalmaztatását, s fájdalom és gyalázat!!!!!!! Meg is nyerte elébb a marosszéki nemzetőrség parancsnokává tétetvén alezeredesi ranggal s fizetéssel, később a Comité elnökségével is megisteltetvén.

Miként zsákmányolta légyen ki ezen kettős hivatalát hosszas volna elősorolni. Légyen azért jellemzésül általános vonásokban megjegyezni annyit, hogy Marosszék polgári kormányát is elfoglalván, rendelkezett tetszése s kénye szerént, s rendeleteit az udvari pandúrjai gyanánt használt nemzetőrökkel végre is hajtatta. Családa oláhok által elrabolt portékáit s szenvedett káraiért a kárpótlást összegyűjtötte s felhajtotta szokott erélyességgel, az akkortájban elhalálozott brassai gróf Lázár Józsefné¹¹¹ által a közvetlen örökösökkel még a forradalom kiütése előtt kötött szerződésnél fogva özvegyi tartásul birtokolt gyulakuti és Szereda Szent annai családját semmi szín alatt sem illethető jószágokat, a Comité által családjának ítéltetett, s a nemzetőrök által elfoglaltatta, az azokban talált temérdek fellelhetőket eltakarítottván, az oláhokat vadásztatta, zaklattatta, azoknak marháit elkoboztatta, s részint udvarába hajtatta, részint eladatta, árukat inkasszálta, még pedig azon előre számító óvatossággal – hogy a mindég szóbeli rendelete következtében adminisztrált pénzekről és egyebekről soha nyugtatványt nem adott, egyebeket mellőzve végre mindezeknél nagyobb szerű vállalatat is megkísértett, amennyiben szó levén arról, hogy célirányos a Borgo vidéki határszélékre székelységet telepíteni, kemény parancsolatot küldé nemzetőri őrnagy Toldalagi Mihály¹¹² grófnak azon utasítással, hogy induljon zászlóaljával Görgény vidékére töstént, ott az oláh falvak lakosait irtsa ki, s készítsen lakhelyet az oda szállítandó székely telepeknek, és azt, hogy ezen istentelenség végre nem hajtattott, csupán a nevezett őrnagy okosságának s emberségességének köszönhetni.

3) Csányi országos biztos diktátori rendelete¹¹³ következtében – melyet senki sem érte, a megyei kormány magyarországosítottat anélkül, hogy a megváltoztatott nevű hivatalok hatásköre meghatározottat volna. Ezáltal a közigazgatás bábeli zavarba bukott, se a hivatalnokok se a föld népe nem lévén képesek magukat tájékozhatni, a székelység pedig bosszankodott ősi institúciói könnyelmű feldöntetéseért.

¹¹⁰ A cs. kir. Mérnökari Akadémia

¹¹¹ Lázár Józsefné Péchy Eszter (1812–1849).

¹¹² Tholdalagi Mihály gróf (1817–1876) 1848 tavaszán Marosszék egyik nemzetőr őrnagya, június 12-től honvéd őrnagy, a 137. honvédszászlóalj parancsnoka. 1850-ben sorozóbizottság elé állítják, de alkalmazatlanként elengedik. 1867 után Marosszék főkirálybírája.

¹¹³ Lásd: *Kövér* 1861. 156–157. o.

4) Vadászcsapat alakítottatott¹¹⁴ rendőri fegyveres erő gyanánt használtatandólag. Ennek parancsnokává őrnagyi ranggal s fizetéssel tétetvén ifjabb Jenei József,¹¹⁵ egy hamiskártyásnak bélyegzett, s jelentőségre a Berzenczei kortes csapatjában vergődött korcsomahős, megtörtént fehér holló ritkaságú kivétellel az, amit minden okos ember megjövendőle, hogy t. i.: zászlója alá népspredék, s bélyegzett jellemű egyéniségek fognak fölcsapni. Soha sereg ennél hamarabb se nem alakult, se fel nem szerződött, se mesterségét be nem tanulta, amin csak a csudálkozhatik, akinek nem jut eszébe az, hogy van egy hatalmas ösztön fölszerelve egy megfoghatatlan élességű szaglással, mely a csókákat-varjúkat-hollókat-kutyákat-macskákat-farkasokat bámulatos hirtelenséggel gyűjti össze a dög körül. Nem merek vádolni avval senkit is, hogy utasítás gyanánt szabta volna ezen csapat elébe azokat, amiket ez elkövetett, mert az emberről fel se tehető istentelenség lett volna, s csak a kellő utasítás elmulasztása vetkes hanyagságáért vádoló az illetőket azon hitben, hogy az utasíttatás fogyatkozása miatt vetemedhetett ezen sereg a gonoszság útjára annál könnyebben, mentől igazabb az, hogy *l'appetit vient en mangeant*.¹¹⁶ Ezen sereg ugyanis a személy- és vagyon bátorságosítására irányzott rendőri feladatát úgy oldá meg, hogy kénye s kedve szerint kiszállatt apróbb-nagyobb csapatokban s olykor tömegestől is a Segesvár-Medgyes és Beszterce közötti nagy területen fekvő – úgynevezett rossz szellemű falvakra, s azokban a vendégeskedésig pazar intertentiójáról¹¹⁷ gondoskodván, hozzákezdett az úgynevezett rablók, gyanús szelleműek, rossz jelleműek kinyomozásához, az elfogathatókat ítélőszéke elibe állította, s ítéleteit azonnal végrehajtotta, a legbűnösöbbséket agyonlövétvén, a kevésbé bűnösöket pénzbeli bírsággal vagy marhájuk elkobztatásával sarcolván, az álladalom nevében és javára. E volt az innepélyes eljárás, melyről jegyzőkönyv is vezetettett, ezenkívül pedig gyűjtöttek a tiszték s közvitézék kiki magának privát végrehajtás útján kényök s kedvök szerint úgy és azt, amint és amit lehetett, az álladalom számára gyűjtött pénz a vásárhelyi hadiparancsnok kezébe szolgáltatván, a marhák pedig a legkisebb ellenörködés nélkül közárverés útján elvesztegettetvén. És ezen az álladalom nevében rablás oly nyilvános innepélyességgel űzött, hogy amidőn a többek között például egyszer a Küküllő megyéhez tartozott szász falukban bévégzett úgynevezeteni szokott executióból¹¹⁸ visszatért sereg ágyúin kívül 32 hordó bor kíséretében einzugját¹¹⁹ tartani, az annak élén lovagló Jenei József őrnagy kivívott győzelem önérzete által lelkesített hangon kiáltotta fel a piacon öszvegyűlt sokaság hallottára, a szállása erkélyén álló hadiparancsnok Forronak azt, *hogy 10000 forintot és 32 hordó bort hoz!* Ugyanezen Jenei később az ellene támasztott vádak ellen magát igazolandó a Kolozsvári Honvéd nevű hírlapban impune¹²⁰ sorolhatta érdemei közé azt is, hogy kérdés alá hozott expeditióiban 60000 rftokkal gazdagította az álladalom pénztárt, elhallgatva természetesen azt is megemlíteni, hogy azon kívül még mennyivel szegényítette a kirabolt föld népét.¹²¹

Nem mulatta el – ezen csudász csapatnak fölléptetése s működése megkezdése után csakhamar b. Kemény György¹²² Csányi országos biztoshoz küldett levelében – több végrehajtott executiók eleven színekkel tolmácsolt iszonyúságai közlése mellett felfejteni azt, hogy egy ilyen s bármely más fegyveres sereget is – politikai bűnösök kinyomozására, elfogathatására, elítélhetésére s ítéleteinek végre is hajthatására hatalmazni fel, kivált hazánk akkori környülményei között, annyit tészen

¹¹⁴ Január 21-én a védelem nélkül maradt város védelmére ifj. Jenei József őrnagy vadászcsapatot alakít, mely ezen a napon leteszi az esküt a forradalmi kormányra. Feladata volt a hadsereg számára élelmiszerkészletet biztosítani, illetve az elrabolt javak felkutatása és visszaszerzése.

¹¹⁵ Jenei József (1821–1880) 1848 szeptemberétől a marosszéki önkéntes nemzetőrszázalaj századosa, 1849 januárjától Marosszék polgári biztosa volt. 1850-ben függetlenségi szervezkedésért letartóztaták, s elítélték. A kiegyezés után Maros-Torda megye országgyűlési képviselője volt..

¹¹⁶ évés közben jön meg az étvágy

¹¹⁷ élelmezés

¹¹⁸ teljesítés, végrehajtás

¹¹⁹ bevonulás

¹²⁰ büntetlenül

¹²¹ *Jenei József*: Egy pár szó a marosszéki vadász-csapatról. *Honvéd*, 1849. június 20. №. 150. 594–596. o.

¹²² Kemény György báró (†1849): szabadelvű politikus Torda megyében, Bánffy János barátja.

mivel későbbben még meg sem zabolázható haramia bandát organizálni. B. Bánfi János¹²³ főispán csupán ugyanennek elhithetése végett béutazott az országos biztoshoz. És mi lett mindezen felépéseknek eredménye? Még egy a Jenei csapatjához hasonló más vadászcsapatnak Szabó Lajos¹²⁴ őrnagy vezénylete alatti felállíttatása Torda megyében.

Borzad az ember, ha rá gondola mennyi vér és vagyon lón martaléka ezen két vadászcsapat egymással vetélkedő működésének s még inkább elborzad, ha meggondolja azt, hogy ezen csapatokban mennyi ember vált gyilkossá s rablóná, s hogy ezen eljárás mennyire örökté meg a bosszú céljával kitűzetett nemzetiségekben a magyarság irányában kiengesztelhetetlenséget s a visszatörési iránti sóvárgást. Mindezeket előre képzelni s tudni is lehet az illetőknek, s valóban megfejthetetlen rejtélynek marad az, hogy azok még akkor sem határozzák el magukat ezen vadászcsapatok feloszlatására, midőn nyilvánossá vált az, hogy az azok által elretentett oláhság nagy része felvert vadakként tömegesen szökvén meg lakhelyéről, menedék helyet a Jank¹²⁵ havasi táborában keres, és hogy az ezen menekültek csatlakozása által rövid időn meggyőzhetlenné váland.

Végre is, Bemnek lehet köszönni, hogy ezen vadászcsapatok legalább egyikétől, bármi későre is Hazánk megszabódulhata. Ő ugyanis Jeneit csapatjával együtt Szeben alá parancsolta, s ott miután Bánfi ezere¹²⁶ innepélyes nyilvánossággal tudatá a sereggel azt, hogy gyilkolásai s rablásai által a magyar fegyver becsületét bépiszkolta, s annak hordozására méltatlanná lett, fegyvereitől megfosztattatott s feloszlatott. Jenei ezután is eléggé orcátlan vala magát szolgáltra felajánlani, s Ormai¹²⁷ eléggé szemetlen – őt vadászcsapatába felvenni mindamellett is, hogy több tisztjei nyilváníták, miként Jeneivel nem szolgálhatnak. Szabó még azután is működik, míg Bem őt elfogatván haditörvényszék elibe állítá, de elítéltetése előtt kiszabadulván, a muszka seregek közeledése hírére Magyarhonba menekült. Bem Jeneit is elfogatta, de a gróf Lázár család s a Berzenczey párt közbenjárására elbocsátott, azon elhithetés segedelmével, hogy a székeleyeknek muszkák elleni felkeltetése az ő közremunkálása nélkül nem eszközölthetik, ő azonban viszanyert szabadságát fölhasználva, Kolozsvárra szökött, s ott őrnagy ruhájában cifrázkodott, míg a muszkák elől Magyarhonba menekült.

Az elősorolt intézmények által előidézett zavarok s rendfelbomlás híre nagy későre arra bírta országos biztos Csányit, hogy a már csaknem orvosolhatatlanná vált bajon, kormánybiztos kinevezése s fölléptetése által segítsen. Meglepő vala az, hogy Csányi a veres sipkás forradalom embere marosszéki kormánybiztossá elébb Dósa Elek tanárt nevezé ki, aki a magyarhoni veres sipkásokkal¹²⁸ Brudersohastat¹²⁹ ivott Berzenczei s Lázár helybeli párt által mérsékelt-ségért gyanúsított, s a *novis rebus studensek*¹³⁰ őrvongó s öntudatlan radikalizmusa ellenszegült constitutionális liberalismusáért¹³¹ – pechovitsnak¹³² s hazaárulónak is híreszteltetett vala ország-szerte. Dósa e megbízatást nem fogadá el, mivel az addig korlátlanul rakoncátlankadatt s a helybeli

¹²³ Bánffy János báró (1810–1873) Küküllő megye főispánja 1848-ban, ellenzéki erdélyi magyar politikus.

¹²⁴ Szabó Lajos (1814–1895) Torda város kapitánya, 1894 januárjában a torda-aranyosszéki önkéntes vadászcsapat szervezője és parancsnoka, májustól csapatával a 3. honvéd vadászrezdrenben szolgál, őrnagy rangban. A csapatnak a román lakosság elleni atrocitásai miatt Bem parancsára letartóztatják, ezután leköszön rangjáról. A szabadságharc után ügyvéd, 1867 után egy ideig Torda megyei képviselő.

¹²⁵ Avram Iancu (1824–1870) erdélyi román jogász, az 1848–49-es forradalom ellen Erdélyben szervezett császárhű román felkelés vezetője.

¹²⁶ Bánffy János (1817–1852) cs. kir. főhadnagy, 1848. szeptember 23-tól honvéd százados, november 21-től őrnagy, zászlóaljparancsnok, december 20-tól alezredes, dandárparancsnok, 1849. április 7-től ezredes, hadosztályparancsnok. A szabadságharc után rangfosztásra ítélik.

¹²⁷ Ormai Norbert (1813–1849) honvéd ezredes. Ő szervezte meg az 1. honvéd vadászrezdretet. Haynau kivégeztette Aradon rögtönítélő eljárással.

¹²⁸ Itt nem a 9. kassai honvédzászlóalj katonáiról, hanem az ún. flamingókról, a kalapjuk mellett vörös tollat viselő radikális-republikánus politikusokról van szó.

¹²⁹ bruderschaftot: barátságot

¹³⁰ az új dolgokban elmerülő

¹³¹ alkotmányos szabadság

¹³² azokat illették ezzel a jelzővel, akik az Ausztriával való kiegyezés mellett foglaltak állást.

katonai parancsnoksággal is szövetségben állott pártnak a közügy érdekében kikerülhetetlenné vált leületése – újabb s nagyobb zavarok előidézése nélkül – már lehetetlen vala, amit eléggé igazola pártfőnök Lázár Dénes grófnak azon őszinte nyilatkozata is, hogy ha Dósa a kormánybiztosságot elfogadja, két nap alatt agyonverettetett volna.

A dolgok állása felől bővebben felvilágosított országos biztos azon számításból indulva ki, hogy idegennek könnyebb lesz a helybeli pártok felébe emelkedni, s ha katonai ranggal is bír az uralkodó párttal kezelt fogott katonai parancsnokságot is ellensúlyozhatja: kormánybiztossá nevezé ki Dobozy Istvánt,¹³³ ki előbb Bihar megyei szolgabíró, s később nemzetőri alezerekes volt. Amilyen helyes vala a számítás, éppen olyan szerencsétlen vala az egyéniség megválasztása. A szükséges utasításokkal mind Kolozsvárt, mind itt helyben is kellőleg ellátott Dobozy ugyanis nem vala arra sem teremtve, se képezve, hogy a magánérdek szolgálatjára törpített polgári kormány illő tekintetét helyreállíthassa, fenntarthassa. Már első fellépésekor felőlő hiúsága – ingadozó jelleme, gyakorlatlansága – könnyen kizsákmányolhatónak mutatkozék, s az önállóság s tekintélytartás szerepének másfél napig is alig tartott játszása után ki is zsákmányoltattat annyira, hogy az előbb megszeppent Lázár-párt az egy-két roham által csakhamar bevett kormánybiztosi méltóság firmája alatt biztosítottan folytathatá addigi uralmát, ami annál inkább kirítt, mentől inkább törekedék Dobozy annak ellenkezőjét elhitetni.

Mentől kevesebb vala Dobozy a kormányzásra átaljában teremtve, gyengességét annál inkább igyekezék tevékenysége által palástolni. Intézkedett, rendelkezett, organizált minden rendszer nélkül, belélegezdedt minden dolgokba megfontolása nélkül annak, hogy vajon és mennyiben tarthatnak azok hatáskörébe, panaszokat orvosolt a bépanaszoltak meghallgatása nélkül stb. Hogy ennél fogva a fennálló viszonyokba ottan ütköző – egymásnak többnyire útjában álló s egymással olykor ellenkező intézkedései, parancsolatai, határozatai s válaszaik még a Lázár párt által rombolatlan hagyott hivatali tekintélyt is aláásták, azon nem csudálkozhatni.

Ilyetén tekintéllyel létesíteni azt amire legnagyobb szükség vala, meghúzni t. i. s fenn is tartani a polgári s katonai kormány hatalmak közötti határvonalát, s megszüntetni a polgári kormányhatalomnak magánérdekekbeni kizsákmányoltatását, teljes lehetetlen vala, s nem is történheték egyéb mint a közigazgatás bonyolodottságának munkafelosztás általi könnyebbítettése, ami a polgári, büntető, rögtönítélő törvényszékeknek, rendőri és békebíróságoknak az országosbiztos utasítása szerinti életbe léptetése által eszközölteték. Ezen székek s bíróságok alakítása sem állíthatá azonban helyre a rendet, úgy amint kellett volna, mert azok is igen kevés kivétellel a Lázár párt híveiből alkottatván, kellő függetlenséggel s részrehajlatlansággal nem működhettek.

Megkísérté Dobozy azt is, hogy ősi intézményeink szellemében hivatali tekintetét a közgyűlés tekintélye által népszerűsítse s szilárdítsa. A kísérlet azonban rosszul üte ki, mert még annyi elnöki ügyességgel sem bírván, hogy a tanácskozással szükséges rendet és csendet fenntartsa, a gyűléstársnak pozitív eredménye a Dobozy elnöki s kormánybiztosi reputációja csökkentésénél egyéb nem igen lehet a Lázár-párt irányában nyilván tanusított számba se vételenél, s csaknem fitymálásnál fogva.

Nem orvosolta s nem is orvosolhatta annál fogva a kormánybiztos küldése közállományi betegségünket, sőt azt még orvosolhatatlanabbá is tette. Marada tehát városunk és székünk az addigi fejletlen lábság zűrzavaros állapotjában, s az addigelő zsarnokoskodott pártkény is katonai uralom alatt tettelesen, míg azt Bem szankcionálá,¹³⁴ megfosztván városunkat s vidékeinket a kormánybiztos nominális hatalmától is azáltal, hogy a minden felől benyomolni kezdett muszkák elleni mérgeben, az egész Székelyföldet ostrom alatti állapotba levőnek nyilvánította, s a kormánybiztosok iránti engedelmisséget határozottan megtiltotta. A betegség halálos voltát sejtető ezen martialis operatio¹³⁵ után kezdődék a vonaglás – a vesztett csaták egymást érő hívei által előidézett rángatózások között – s tarta addig, míg 1849 augusztusa 3^{án} a muszka sereg városunkat s vidékét elfoglala.

¹³³ Dobozy István (1800–1875) Bihar megyei főszolgabíró, 1848. október 25-től egy mozgósított nemzetőrzászlóalj parancsnoka, november 19-től nemzetőr őrnagy, 1849. január 26-tól egy szabadcsapat szervezője, április 12-től nemzetőr alezredes, illetve Marosszék és Marosvásárhely kormánybiztosa. A szabadságharc után várfogságot szenved.

¹³⁴ Lásd: *Köváry* 1861. 167–168. o.

¹³⁵ katonai hadművelet

Hogy az egyesült osztrák és muszka erő előbb-utóbb diadalmaskodni fog a magyar seregeken, azt előre lehetne tudni, de hogy Erdélyből oly hamar sikerülhessen a muszkáknak Bemet kiszorítani, azt senki sem hitte. Ezen bennünket oly fataliter¹³⁶ meglepett események okai gyanánt sorolhatnának elé a következők:

1. Erdélyben az unió által megdöntött kormányzék feloszlatása után úgyszólván nem is létezett polgári kormány. Küldött ugyan a polgári kormányzás kezelésére a Magyar kormány (melynek vagy szerencsétlensége vagy vétké volt az, hogy magát kapacitásaink megvetésével főleg Berzenczei és Pálfi János által vezetette csaknem orránál fogva hazánk irányában) teljhatalmú országos biztosokat, de azok alig egy kerek ersztendő alatt öten csaknem egymást kergetve oly gyorsan következének egymás után, hogy egyiknek se lehetne még maga tájékozhatására is ideje. Ezen országos biztosokra nézve ezenkívül még lehetetlenné tévé egy a szükség által igényelt polgári kormány kormány alakíthatását, mind az általában, hogy Pesten kapott utasításuknál fogva – Vayt egyedül kivéve a többi – a Magyar kormány legyőzendő ellenségeit nem annyira a száz és oláh lázadóknak, mint az erdélyi nemességben s főbb arisztokráciájában kereste, s azzal hatalmas antipátiákat idézett elő, mindaz különösen hogy jellemük kirívó ellentétben állt a rendeltetésökkel, amennyiben a kormányzásra egyedül termett Vay ha akart volna se tudott forradalmi ember lenni. *Böjti*¹³⁷ a kiállhatatlanságig betyár s paraszt volt, *Csányi* inkább a rontásban s rettentésben, mint az építésben s bizalomgerjesztésben szerette fitogtatni forradalmi tevékenységét, *Szentiványi*¹³⁸ annyira félnék s magával tehetetlen volt, hogy a kezéből kiszalasztott kormánygyeplő után még nyúlni sem mert, Bemmel még levelezni se lévén bátorsága, *Boczkó*¹³⁹ végre díszre lehetett volna akármely észak-amerikai vidéknek egyszerűségére s igazságosságára nézve, de kormányzói készséggel s tekintéllyel nem bírván, bár a közbizalmat a többi felett csakhamar kiérdemelte is azáltal, hogy tanácskozással szívesen felkért több honfiak egyetértésével intézkedett, a megelőzői által ejtett közös magánérélmek orvoslásánál többre nem mehe. Ezen országos biztosok közül a forradalom kiütése előtt lelépett *Vayn* kívül, egy sem bírta a helyviszonyok s emberek elannyira szükséges ismeretével, s azt Böjti, Csányi s Szentiványi megszerezni sem igyekezének, kik azon hitben, hogy az unió kimondása által az erdélyiek testestől lelkestől magyarországiakká váltak, Kolozsvárról ki se mozdulva, hospodári¹⁴⁰ magosságból küldözgeték magyarországi nyelvű és szellemű rendeleteiket, melyek többnyire a közönség nagyobb része előtt érthetetlenek, természetű csökönyszedett szokásokkal ellenkezők, a még fennálló intézményekkel törvényekkel összevetőközök, s mindezen okonál fogva részint kihivhatatlanok, részint zavart okozók, illetén modorral egy megdöntött régi kormány romjai között, az egymásra uszított nemzetiségek elkülönözöttségénél fogva egységét veszített honban, olyan új kormányt nem alakíthattak, mely képes lett volna a magyar ügyet az erők s érdekek összehangolása erkölcsi hatalmával támogatni-védeni, egy a lakosság nagyobb része segedelmére biztosan számolható külelenség ellen, szembetűnőbbé válik annak is megemlítése által, hogy az országos biztosok és az erdélyi magyar hadsereg fővezére Bem között szenvedélyesen folytatott ellenségeskedés uralkodott eleitől fogva mindvégig.

2.) Erdély lakosságának 4/5^{ed} része nyílt ellensége volt a magyar ügynek, melyet legyőzni elég erős és vitéz vala a magyar hadsereg, de megnyerni se elég okos, se elég szerencsés nem lehet a Magyar kormány. A császáriak kiűzetése után mindamelllett is, hogy a sárga-fekete zászlónak Gyu-

¹³⁶ elkérthetetlen, megmásíthatatlan sors

¹³⁷ Beöthy Ödön (1796–1854) reformpolitikus, 1848–49-ben Bihar vármegye főispánja, délvidéki, majd erdélyi főkormánybiztos, 1849 júniusától a berettyóújfalusi kerület képviselője, számfelüti huszár ezredes, kiszemelt bukaresti konzul, a hétszemélyes törvényszék első alelnöke. Emigrál.

¹³⁸ Szent-Iványi Károly (1802–1877) liberális politikus, 1843–1844-ben és 1847–1848-ban Gömör megye követe, 1848. május 16-tól Gömör és Kishont megye főispánja, május 21-től Gömör és Liptó, június 2-től Szepes megye királyi biztosa, 1849. május 1 – július 9. között erdélyi teljhatalmú országos biztos. A szabadságharc leverése után várfogságot szenved.

¹³⁹ Boczkó Dániel (1789–1870) képviselő, 1848–1849-ben Arad város kormánybiztosa, 1849 júliusától Erdély teljhatalmú kormánybiztosa. A szabadságharc leverése után 1850. október 23-án halálra ítélték, amit később tíz évi várfogságra változtattak. 67 éves korában szabadult ki.

¹⁴⁰ goszpodári: uralkodói, önkényúri

lafehérváron s a Jank havasi oláh táborábani lobogtatása kiáltó bizonyosága vala annak, hogy Erdélyt még nem lehet visszafoglaltatni tartani, győzelemittasan kezdeték meg az ijedtében elnémult nemzetiségi ellenszenvnek visszatorlás útjání fölkorbácsoltatása. A kormány maga állá a mindig veszteljes következésű kísérlet élére mindazáltal, hogy a győztes hadvezér által innepélyesen kihirdetett amnesztiát megsemmisítőleg magyarázhatta, felakasztásokkal is szaporítván a mártírok számát mindazáltal, hogy az előre láthatott visszaélések ellen biztosítani elmulasztott utat nyitott a rablás által szenvedett károk megtérítésére, mindazáltal végre, hogy a fennebb eléggé jellemzett vadászcsapatokra bízta a rablók kinyomozását, elítélését s megbüntetését. Lehete-é ilyen, még a teljesen kivívott s biztosított győzelem után is veszélyes politikának, a dolgok természete szerint is egyéb következése mint az, hogy a Magyar kormány uralma alatt is szüntelen szaporodott a magyar ügy ellenségeinek száma s ereje, és hogy ennél fogva Erdély területe nagyobb részén s főleg határszélein mind Oláhország és Moldova, mind Bukovina felől a betörő külellenség nyílt karakkali s vendégszeretelli fogadtatásra nem csak számolhattat, hanem talált is.

3.) A bel- és külellenség által csaknem egyiránt és folytonosan veszélyeztetett hon védelme érdekében szükséges intézkedések elhanyagoltattak. Ki tétethessék ezen hanyagsággért felelőssé, határozottan kimondani csak akkor lehetne, amikor tudni lehetne azt, hogy az erdélyi hadak fővezére Bem mennyiben volt kénytelen magát a kormány parancsa alá rendelni, s mennyiben működött s működhetett saját felelőssége alatt. Addig szolgáljanak a fennebbi állítást igazoló tényekül e következők.

a) Brassó bevétele¹⁴¹ s a császári osztrák s muszka seregeknek Oláhországba űzetése után, melőzhetetlenül megoldatandó feladat lett volna Gyulafehérvárnak bevétele s a Jank havasi táborának szőlyelveretése. Ehelyett Bem apánk a Vaskapun kiment s a Bánátban manővrőzött,¹⁴² vissza csak akkor térvén, mikor a hazánkba rontandó muszka seregek már határszéleink közelébe érkeztek. Mivel pedig a rögtönzött erdélyi hadsereg Bem nélkül egy fejét s szívét vesztett embercsorda volt: az ő eltávózásának következése lőn mindaz, hogy az Erdélyben hagyott hadsereg fő nélkül marada. Czecz¹⁴³ tábornok a Commendirozói hivatal betöltésére semmi tekintetben sem lévén alkalmatos, s a kellő függésre még azon esetben sem számolhatván, ha ezen érdeme s ereje fölötti méltóságra lett emeltetése a főbb tisztek általános indignatióját¹⁴⁴ nem idézte volna elő mindaz, hogy a fegyelem felett őrködő felsőbb hatalom tárgyavatottsága s erélyessége fogyatkozásánál fogva a sereg demoralizálódni kezdett inkább mint hajdan a Hannibál harcosai Capua vidékein,¹⁴⁵ a tisztek igen kevés kivétellel a magok képzése s sergeik gyakorlása helyett fényűzéssel, vendégeskedéssel, kártyázással töltvén idejüket, s az elfoglaltatás nélküli közkatonaság é föld népe békétűrését rakoncátlanokodásával fárasztván, mindvégre az, hogy egy bekövetkezett honvédelem szükségének esetében készen állandó tekintélyes hadsereg alakítására, fölszerelésére s begyakorlására használhattott idő elfecséreltetett égre kiáltó könnyelműséggel.

b) A Székelyföld, mely egyedüli támasza, véd és menhelye is vala a magyar ügynek Erdélyben, a székely katonai tisztikar é a székelyföldi nemesség s közlakosság által egyiránt gyűlőlt Gál Sándor ezerekes parancsnoksága alá rendeltetett, ki a legfelsőbb pártfogolatás kiérdemelhetése végett, annyi újoncot küldözgete a magyarhoni tábor erősbítésére, hogy a fegyvert fogható s gazdaszat folytatására nélkülözhetetlen erejéből erőszakosan kimerített főleg háromszéki é csíki székely-

¹⁴¹ 1849. március 21.

¹⁴² hadműveleteket végrehajt

¹⁴³ Czetz János (1822–1904) cs. kir. hadnagy, 1848-ban honvéd vezérkari tiszt, november 16-tól a felső-erdélyi hadsereg vezérkari főnöke, majd parancsnoka, december 30-tól alezredes, 1849. március 29-től ezredes, máj 8-tól vezérőrnagy, Bem távollétében az erdélyi hadsereg főparancsnoka. Emigrál, Argentínában telepedik le, megalapítja a Buenos Aires-i katonai akadémia térképészeti intézetét.

¹⁴⁴ méltatlanokodás, felháborodás

¹⁴⁵ A gazdag városban a jólét é vele együtt az elpuhultság oly általánossá vált, hogy ez közmondásossá lett, különösen akkor, midőn (216) a cannae-i csata után megnyitotta kapuit Hannibal előtt é ennek csapatai itt elpuhultak. Hannibal segítségével Itália első városává akart lenni, de nagyravágyásáért keményen lakolt. A rómaiak, midőn újra hatalmukba kerítették, 70 szenátort megölettek, a többi előke-lőket börtönbe vetették é a polgárokat rabszolgákul eladták. Capua ekkor elpusztult. Csak Kr. e. 58-ban telepített újra oda Julius Caesar 20 000 gyarmatost, amire a város újra felvirágzott.

ség csaknem a kétségbeesettség elkeseredéséig juttatva, fennhangon kezdé magasztalni a császári kormány alatt volt kedvezőbb állapotát, az iránti reménységét sem titkolva el, hogy a császáriak győzedelme megfogná őket a már hordozhatatlanokká vált terhektől szabadítani. Nem is mulatá el később ezen reménye valószínűsítésére a legelső alkalmat felhasználni.

c) Az ellenség által fenyegetett határszélek kellő erősítés nélkül hagyottak. Név szerint a temesi, törtsvári, ósánczi szorosak fedezésére alig fordított 1500 székely újonc legfennebb 10 ágyúval s a tartalék sereg a középpontban fekvő Brassó városában 150 lándzsás székelyből áll, holott tudva volt miként ezen szorosak közelében az oláhországi határszéleken 10-15 ezernyi főből álló muszka sereg van 30 ágyúval fölállítva; holott tudva volt, miként a Magyar kormány uralma alá csakis fegyver erejével juttatott Brassó s vidékének lakossága hűségébe bízni nem lehet, s az ennél fogva ellenséges táboroként környezi a határszél védelmére fölállított maroknyi magyar sereget, holott végre tudva volt az is, hogy a szomszéd Székelyföldön Gál Sándor vezénylete alatt 4000 használható fegyveres székely katonaság 30 ágyúval vesztegel.

d) A mintegy harmincezer fegyveresekből s legalább 60 ágyúból állatt erdélyi hadsereg összpontosítás általi erősítése elmellőztetvén 3-4 ezernyi főből álló csapatakban vezetett az ellenség 10-15 ezereivel szembe, s bárha elszánt vitézségének több muszka tiszték vallomása szerint – az ellenség bámulását is kiérdemlett bizonyosságait több helyeken tanúsítá –, mézárszékre vezetett baromként kelle elvéreznie minden egyéb eredmény nélkül, minthogy az ellenséggel drága áron vásároltatta meg győzelmeit.

Erdély visszafoglalása azon jelentéktelen ütközetecske kivételével – melyben Háromszéken Clam-Gallas¹⁴⁶ alatt az osztrákok is részt vettek, merőben a muszka seregek által létesített, mégpedig úgy, hogy a muszka sereg ment elől, megverte a szembe netalán talált magyar sereget, elfoglalta a városokat, s kezelte rövid ideig azokban a helybeli parancsnokságot, és azután elébb mozdulván által adta a várost s illetőleg a vidéket az osztrák katonaságnak, azt kvázi introdukálván¹⁴⁷ a birtokba. Így történt városunk s vidékünk elfoglalása, s itt és egyebütt is főleg Kolozsvárott meglepő jelenség vala az, hogy a győzedelmes muszka seregek szembetűnő alánézésével s megvetéssel beszéltek az osztrák tisztokról, azoknak még társaságát is kikerülve; még meglepőbb jelenség vala az, hogy az introdukált osztrák tiszték, a muszka seregek eltávozása után oly hetvenkedő göggel s dőlyffel viselték magokat, mely még akkor sem illett volna hozzájuk, ha ők s egyedül vívták volna ki a győzedelmet. Az osztrák tiszték ezen példáját majmolgatni kezdék még a szászok és oláhok is, s ők már egy lépéssel tovább menve, azzal kezdenek kérkedni, hogy hűségökkel s vitézségökkel eszközölték nemcsak Erdély visszafoglalását, hanem a Monarchia s uralkodóház megmentését is. A nagyközönség látva egyfelől a valóban győzedelmes muszka seregek minden hetykélkedéstől ment szerénységét – kímélet s emberbecsület – teljes bánásmódját a meghódított lakosság irányában, s tapasztalván másfelől, a muszka segítség megérkezése előtt egy csakis újoncokból rögtönzött magyar seregecske által mindég megverettet s az országból is kiűzetett osztrák katonaság és annak szász s oláh Waffenbrüderei¹⁴⁸ kevélységét, s untalan bosszantó gorombaságait: szembetűnőleg kezdé nyilvánítani a muszka sereg, s főleg tisztjei iránt tiszteletét, bámulatát, rokonszenvét, bizodalját. Ezen – fájdalom! az illetők által illetőleg nem is méltányoltatott – tanúság, melyet Erdélyben úgy mint Magyarországon számtalan tények hitelesítenek, a történetet által reménylhetőleg fel fog használtatni, múltunk megérthetése s jövődönk kimagyarázhatása végett.

Mik történetek légyen a muszka seregek kivonulása s az osztrák uralom helyreállítása óta mostani bajos is, kényes is híven elősorolni, mert oly időben élünk, melyben Tacitusként „*memoriam ipsam ammissiffemus tam in nostra fuisset potestate oblivisei quam tacere.*”¹⁴⁹ Szolgáljanak azonban állapotunk tájékoztatására kísérletül ezen minden magyarázgatás nélkül is eléggé kiáltó tények:

¹⁴⁶ Clam-Gallas, Eduard gróf (1805–1891) cs. kir. altábornagy, 1849 nyarán az erdélyi osztrák hadtest parancsnoka, aki a törtsvári szoroson vezette csapatait Erdélybe.

¹⁴⁷ mintegy beemelni

¹⁴⁸ fegyverbarátság

¹⁴⁹ „Hangunkkal együtt az emlékezést is elvesztettük volna, ha a feledés ugyanúgy rajtunk múlték, mint a hallgatás.” (Borzásák István fordítása.)

1. Polgári s katonai fő kormányzó b. Wohlgemuth Lajos¹⁵⁰ altábornagy által kihirdetett az ostromállapot, s élete is léptetett, még a hívségével (a Magyar kormány iránt feliratokkal illuminációkkal, deputációkkal s a csuszás-mászásnak minden nemivel tanúsított hódolata dacára) kacérkodó szász nemzet földén is.

2. Kihirdetett katonai hirdetmények útján, hogy Erdély a martius 4ⁱ osztrák engedményezett constitution¹⁵¹ szerént beléolvadt az Osztrák Monarchiába s annak egy Kronlandja.¹⁵² Most van éppen az udvarnál tárgyalás alatt, hogy az egész Erdély képezzen-e egy Kronlandat, vagy 3 külön u.m. magyarok-szászok és oláhok Kronlandjaira daraboltassék, aminek eszközlésére szász és oláh deputációk működnek Bécsben, a magyarság pedig hallgat és bízik Istenben, aki 800 évek óta örködött alkotmányos élete felett, a tatárfutások s II. József újításai között is.

3. Erdély öt katonai vidékekre u.m. a kolosvári-rettegíre-károlyfejérvárirra, szebenire és udvarhelyire osztván, városunk s Marosszékünk az utolsóba olvasztatott.¹⁵³ Jellemző, miként a szász nemzet arondrozás¹⁵⁴ címe alatt terjeszkedni kívánván, több magyar földi falvakat foglaltatott vidékébe, mivel pedig azáltal tetemesen szaporodott azon oláhság száma kebelében, mely eddigelő is túlszárnyalta népességével ezen hű nemzetet, aligha úgy nem jár, mint a birka nagyságának látszani erőlködött mesebeli bika, mely addig puffasztotta magát, míg meghasada.

4. Ezen vidékek főnökeivé katonai commandánsak¹⁵⁵ tétettek, mellejük – de alárendeltségi viszonyban – polgári biztosak is nevezetvén. Közelebről azonban a polgári biztosak elkezdettek mozdíttatni helyökből, s azokra új kinevezések nem történtek, mint például a kolozvári s udvarhelyi vidékekben, célul a katonai hatalom összpontosítás útjáni erősítése levén kitűzve, amit igazol az is, hogy a báró Wohlgemuth mellé rendelt császári biztos Erdélyben nem intézkedik úgy mint Magyarhonban b. Geringer,¹⁵⁶ s mégis briliáns muszka keresztel díszítetett fel!

5. Ezen vidéki biztosak kezelik a közigazgatást kerületi biztosak¹⁵⁷ és albiztosak segedelmével, merőben bürokraticze intézkedéseik törvénye gyanánt belátásukat, kényöket és érdekeket követve, amennyiben azok felsőbb parancsnokai rendelkezése által nincsenek határozatlan korlátolva. Mivel pedig olyan általános kormányzati rendszer, milyen Magyarhonban kihirdetett Erdélyben nincs alakítva, s mivel a minden egybefüggés nélkül kiadatott miniszteri s kormányzói rendeletek, mint viszonyainkat s a dolgok jelen állásával és ismeretlen pennából folyók, többnyire használhatatlanok: a közigazgatás jellemes, az azt kezelők egyéniségéhez képest vidékenként különböző. Udvarhelyvidék, s abban név szerént a marosvásárhelyi kerület báró Heydte¹⁵⁸ vidéki commandans és Eperjesi¹⁵⁹ kapitány kerületi biztos lovagias becsületességöknél – részrehajlatlan igazságosságoknál, s méveltséggel párosított emberségességöknél – fogva minden más vidékek s kerületek fölötti szerencsével dicsekedhetik e tekintetben addig, míg sikerülend a már csellembogoskodni

¹⁵⁰ Wohlgemuth, Ludwig von, báró (1788–1851) cs. kir. altábornagy. 1849 áprilisától a magyarországi tartalék hadtest parancsnoka. 1849 júliusától 1851 februárjáig Erdély katonai és politikai kormányzója.

¹⁵¹ I. József által az osztrák császárságnak adott alkotmány. 1849. március 4-én a csehországi Olmützben adták ki. Visszavonta az 1848. áprilisi magyar törvényeket, eltörölte az 1848 előtti rendi alkotmányt, leválasztotta Magyarországról Erdélyt a Partiummal, Horvátországot, Szlavóniát, Bácskát, Temesközt. Elrendelte magyarország beolvasztását a császárságba.

¹⁵² koronataromány, örökös tartomány

¹⁵³ Lásd Kemény Pál emlékiratát.

¹⁵⁴ járásra (kerületre) való osztás

¹⁵⁵ parancsnok

¹⁵⁶ Geringer Károly báró (1806–1889) Magyarország helytartója. 1849. június 4-től Haynau mellett szolgált mint polgári ügyekben meghatalmazott teljhatalmú császári biztos. Miután Haynaut leváltották, a Helytartóság vezetésével bízták meg. Ő vezette be Magyarország abszolutizmus kori közigazgatási rendszerét. Albrecht főherceg 1851 őszén felváltotta posztjáról. Ferenc József kinevezte az Államtanács tagjává.

¹⁵⁷ Wohlgemuth mellé rendelt cs. kir. biztos Geringer és Eduárd Bach, aki Alexander Bach belügy-miniszter öccse.

¹⁵⁸ Heydte, August (1809–?) cs. kir. őrnagy, 1848–1849-ben különítményparancsnok az erdélyi hadseregben, 1849 nyarán összekötő tiszt az erdélyi orosz hadtest mellett.

¹⁵⁹ Eperjesi József, császári lovaskapitány, cs. kir. biztos.

kezdt szászoknak s oláhoknak őket éppen ezen magyarsággali cimboráskodásnak bélyegzett jellemük gyanúsítgatása útján megbuktathatni.

6. A nemzeti egyenjogúság elvének, mely a forradalom ideje alatt toborzási jelszó gyanánt süketeljesen használtatott fel, életbe léptetése bizonyosságul a jegyzőkönyvek vezetésében s hivatalnokok felsőbbjeikkeli levelezésében használandó hivatalos nyelvvé tétetett székely-magyar földünkön is a német, és ezen intézkedés, s más egyéb lehetőségek sikeresíthetése végett a világ-hírességűvé közelebbbről vált galíciai hivatalnoki kar¹⁶⁰ ottan szükségfelettivé lett tagjai közül egy jó csomó osztattat el a vidéki biztosságok között, kik mivel helydolog s főleg a lakosság nyelve ismeretével nem bírnak, s nyilvános küldetésöknek ennél fogva meg nem felelhetnek, általában titkos utasítással ellátott kémeknek s ellenőröknek tartatnak. A forradalom megutáltatására – az oesterreichische Einheit¹⁶¹ és octrojírozott¹⁶² alkotmány megkedveltetésére, a német nyelv és galíciai hivatalnokok nyakunkra tolásánál rosszabb politikát, az osztrák Minisztériumnak a Dinasztia legdühösebb ellensége se javasolhatott volna.

7. Személybátorságunkat jellemző tények:

a) A székely nemesek – városi polgárok – s olykor még a honoratiorak¹⁶³ osztályába tartozó nők is botoztattak, korbácsolattak. b) a politikai vétkökért még a múlt évi augusztus hónapjában elfogatottak jelenleg is teli tömött fogházakban szenvednek anélkül, hogy velök bár elfogatásuk oka közölgetett volna. Több vidékeken egy oláh vagy szász általi pusztá feladatás elégséges oknak tartatik a befogatásra. c) a purifikálás¹⁶⁴ lassan foly s olyanak is kik purifikáltatván certifikátat¹⁶⁵ kaptak, újabb purifikáción alávettettek, sőt el is fogattanak.

8. A vagyonbátorságát jellemző tények:

a) Azon oláhoknak és szászoknak kiktől a Magyar kormány alatt az elrabolt vagyonok, tulajdonosaiknak visszaadattak, vagy kárpótlás véteget fel a vissza nem adhatottakért, az igazság követelésökre, főleg a kolozsvári s retgei vidékekben úgy szolgáltatattik ki, hogy a megkárosított tulajdonosok sajátjukat a rablónak visszaadni kényszerítették, és a kárpótlásul bár kölcsönös egyezmény következtetésében a rablótól kapattak azoknak visszafizetni s illetőleg adni köteleztettek. b) A földesuraságok korcsomái s az úrbéri törvény és azt követett emancipáción által is érintetlen hagyatott korcsomárlási jogok tettelesen minden kárpótlás nélkül a falusi községek közjövödelme forrásának nyilvánítottak. c) az allodiális erdők s határszabályozás útján jutott allodiális földjei a földesuraságoknak a felszabadult úrbéresök követelésére osztály alá ítéltettek. d) A taxára vagy hasznobérbe elrt földesúri vagyon, ha főleg oláh volt úrbéres által birtokoltatott a visszakövetelő tulajdonos elutasításával, a birtokló birtokában hagyatik az úrbéri kárpótlás elintézéséig. e) az adóztatás alatt soha sem volt s merőben allodiális földet birtokolt zsellérek, kivált ha oláhak, se taxa fizetésre, se szolgálattételre nem kényszerítették több helyeken, mindamellett is, hogy a b. Wohlgemuth körrendeletében az ilyenek kivétettek a felszabadult úrbéresök közül. f) Több vidékekben, s főleg Zaránd megyében az oláhok a legyilkolt és elszaladott földesurak földjeit sajátjaik gyanánt háborítatlanul művelgetik. g) A magyarságnak oláh vagy szász ellen intézett s bírói meggyőződésig bébizonyított tiszta követeléseit ritkán sikerülhetnek, midőn az oláh és szász magyar elleni pusztá s többnyire rabló társak bizonyosságai által támogatott katonai fegyveres erővel is sikeresítve. Mindezeknek szemlélése mennyire élessze a másé után esengő, s a vagyonosokkal osztozni kívánó kommunizmus szomját a már rabláshoz is, mégpedig a Dinasztia iránti hűség köpenye alatt szoktatott köznépből aggasztólag tapasztalhatni, s azt is sejdíthetni már, hogy rövid időn késő lesz megbánni a kormánynak a *pro appetitu*¹⁶⁶ nyújtogatott kortyokkal vigyázatlanul űzett jutalmaztatást.

¹⁶⁰ Gúnyos utalás arra, hogy a galíciai osztrák hivatalnoki kar milyen szégyenteljes szerepet játszott az 1846. évi galíciai lengyel függetlenségi mozgalom felszámolásában, amikor az ukrán parasztnak vérdíjat fizettek minden megölt lengyel nemes fejéért.

¹⁶¹ osztrák egység

¹⁶² ráerőltetett

¹⁶³ A feudális Magyarországon foglalkozása révén a jobbágynál kedvezőbb helyzetben levő, nem nemes értelmiségi személy, például orvos, ügyvéd, mérnök.

¹⁶⁴ igazolási eljárás

¹⁶⁵ bizonyítvány

¹⁶⁶ étvágygerjesztőként

9. A személy és vagyonbátorság felett őrködés végett Szebenben-Brassóban-Kolozsvárt és Marosvásárhelyt Stadthauptmannschaftok¹⁶⁷ állítottak fel, a vidékre is kicsapongható fölhatalmoztatással. A marosvásárhelyi 6000 pengő Aftoknál évenként többet húzó személyzettel ellátott ezen rendőri hivatal, öt hónapos működése után sem mutathat fel több rendeltetése szerinti eredményt, mint amennyit tapasztaltunk akkor, amidőn egy 300 pforinttal fizetett senator kezelte a politice directorságot,¹⁶⁸ ha csak nyereségnek nem nevezetni az új hivatal hatalomfitogatása által naponta megújuló zaklatásokat, s egy kerítés nélküli városban érthetetlen útlevéladás s vizsgálás általi akadályozását a közlekedésnek.

10. A politikai bűnösök elítélésére hadi törvényszék állítottatott fel, mely ítéli a bűnösöket a soha törvény gyanánt kihirdetve nem volt, a vádoltak előtt merőben eszméletlen s éppen azért meg sem sérthetett katonai törvények szerént, egy olyan auditor¹⁶⁹ vezetése alatt, aki a többnyire németül sem tudó bűnösök nyilatkozatait nem értvén tolmács által segedelmeztetik s csendes lélekkel írja mégis az ítéletbe, hogy theils geständig, theils abewisen [recte: bewisen].¹⁷⁰

11. A függőben levő kriminális perek s felmerülő büntényi esetek elítélése végett alkotott vidékünkben két cs.k. *ambulatoria criminalis commissis*¹⁷¹ Csíkszeredában és Marosvásárhelyt, ezen utolsó áll egy magyarul nem tudó galíciai Ráthon¹⁷² mint elnökön kívül 3 galíciai, egy szász és két magyar bírásból azon utasítással, hogy a bűnösöket ítélje el az osztrák büntető törvények szerént. Ezen bíróság tagjai nagyobb része a többnyire magyar bűnösök nyelvét s perét nem érti, kisebb része pedig merőben járatlan az osztrák törvényben, s az elítélt bűnös végreszenvedí azon büntetést, melyet olyan törvény szabott, melyet ő nem ismert, s ismerni köteles sem volt. Ezen bajokon segíteni eddigelő még csak annyiban kívántak, hogy a magyar nyelven írt kriminális függőben levő pereket fordítatni kezdték extradive¹⁷³ egy *szász theológus* által, és hogy a kikérdezett bűnösök és tanuk vallomásaival német nyelven vezetett jegyzőkönyv hitelesítésére használnak a városi polgárok közül kinevezett s német esküformával fel is esketett Regiusokat.

Legyen ezen a kiszabott idő rövidege mián csak sietve írhatott kellőleg át sem nézhetett s ki nem igazíthatott, hitel azonban mindemellet is igényelhető vázlatoknak bérekesztő mottója: *Vis consilii expers mole ruit sua!*¹⁷⁴

¹⁶⁷ városkapitányság

¹⁶⁸ rendőri igazgatóság

¹⁶⁹ hadügyész, hadbíró

¹⁷⁰ részint bevallották, részint rájuk bizonyítatott

¹⁷¹ mozgó büntető bizottmány

¹⁷² galíciai tanácsos

¹⁷³ kiadatás végett

¹⁷⁴ Józán belátás híján az erő saját súlyától összeomlik.